

HAYATIN ANLAM KAZANMASINDA PSİKO- SOSYAL FAKTÖRLER VE DİN*

Dr. Abdülkerim BAHADIR**

Varlığı anlama, ya da bir anlam bütünlüğü içerisinde kavrama eğilimi, insan olmanın en önemli ayrıcalıklarından biridir. "Anlam Arayışı" kavramıyla tanımlayabileceğimiz bu köklü eğilimin motivasyonu altında birey, kendisiyle, fiziksel ve toplumsal çevresiyle ilişkiler geliştirir, düzenlemelerde bulunur. Modern çağda ortaya çıkan ekonomik, sosyal ve kültürel değişimler, hayatı karmaşaya, belirsizliğe ve çözümsüzlüğe sürükleyecek hızlı gelişmelere yol açmıştır. Böyle bir ortamda kendini arayan birey, varoluşsal boşlukla yüz yüze gelmiştir. Modernitenin sunduğu her türlü imkana karşın insanlar, anlamsızlık duygusundan kurtulamamaktadır.

İnsan bilimlerinde ortaya çıkan gelişmelere paralel olarak özellikle asrımızın ikinci yarısından itibaren, modern insanı içinde bulunduğu zor durumdan kurtarmayı hedefleyen insan merkezli yaklaşımların gittikçe yaygınlık kazandığı görülmektedir. Bunlardan biri, Viktor Frankl öncülüğünde kurulan Logoterapi'dir. Anlam merkezli bu yaklaşım, modern insanın en büyük sorununu anlam iradesinin engellenmesinde görür. Logoterapi'ye göre insanın yeniden huzura kavuşması, anlam iradesinin yeniden işlerlik kazanmasına bağlıdır. Aslında evrensel bir arayış olarak kabul edilen anlam arayışı, Logoterapi ile bir anlamda gün yüzüne çıkarılmış ve metodik bir platform üzerine yerleştirilmiştir.

---

* Bu çalışma 1994'te U.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsüne bağlı olarak tamamlanan "Hayatın Anlam Kazanmasında Psiko-Sosyal Faktörler ve Din" adlı Doktora Tezinden özetlenmiştir

** S. Ü. İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı

Antropolojik bir fenomen olarak anlam arayışının mahiyeti, kaynakları, sonuçları ve din ile ilişkisi ele alacağımız başlıca konulardır.

Çalışmamızda "anlam" kavramıyla, her şeyden önce hayatın yaşamaya değer olup olmadığı; hayatın mükemmel varlık olarak insan onuruna yaraşır tarzda yaşanıp yaşanmadığı; insanın kendisinden bekleneni yerine getirip getirmediği ve yüce amaçlar doğrultusunda hareket edip etmediği soruları karşısında insanın yaşantısıyla verebileceği olumlu cevaplar kastedilmektedir. Bu bağlamda "anlam", insan varoluşunun özünü ifade eder.

A- HAYATI ANLAMA VE ANLAMLANDIRMA

En genel anlamıyla hayatı, cansız tabiata bağımlı sınırlı bir varoluş ile ondan büyük ölçüde bağımsız beşeri varoluşun içiçe geçmiş karmaşık bir örüntüsü olarak tanımlamak mümkün görünmektedir. İnsanın kendisi ve kendi dışındakilerle geliştirdiği ilişki ve bağlarını belirleyen canlı bir oluşum alanı olarak hayatın amacı, yaşamaktır. Bilinçli olarak hayata adımını attığı andan itibaren insan, en temel ve ilk sorumluluğunu yüklenmiş durumdadır: Hayatı bütün olumlu-olumsuz unsurları ile birlikte, fakat tercih hakkını kullanarak yaşamak... Hayat, tabiatı itibarı ile insana tercih yolları sunar. Bu noktada hayatı salt anlamsızlıkla mahkum etmek mümkün değildir. Klasik felsefenin zaman zaman öne sürdüğünün aksine¹ hayat, olumlu-olumsuz, iyi-kötü, doğru-yanlış, güzel-çirkin... gibi çift yönlü oluşumlara imkan verecek bir tabiata sahiptir. Buna göre gerçekçi bir yaşama ancak, hayatın çift kutupluluğunu kabul ederek, ona aktif olarak katılarak ulaşılabilir.

1- Genel Bir Fenomen Olarak Anlam Arayışı

İnsanda doğuştan potansiyel olarak varolan en önemli niteliklerden birisi, *Hakikat Arayışı*'dir. Hakikat arayışı, benliğin filizlendiği ilk yıllardan itibaren çok sınırlı ve tamamen somut varoluşa yönelik olmasına karşın ilerleyen yaşla birlikte gittikçe güç kazanan en esaslı eğilimlerden biridir.

Hakikatın bilgisine ulaşmayı amaçlayan insanın temel hedefi, belirsizlikten kurtulup hayattaki konumunu tayin etmek ve varlığı

---

¹ Bkz. BÜYÜKDÜVENCİ, Sabri; Varoluşçuluk ve Eğitim, Form Ofset, Ankara 1994, 7-12.

anlamlandırma ihtiyacını gidermektir.² Hakikat arayışı, antropolojik anlamda hem ezeli, hem de ebedîdir.³ Bu süreçte insan en ciddi adımı, kendini ve varoluşu sorguladığı an atmaktadır. Hayat nedir, anlamı, amacı veya hedefi var mıdır? Dünya niçin yaratılmıştır, ölüm nedir, ölümden sonra ne olacak? Ben kimim, niçin varım, nereden geldim, nereye gidiyorum? İnsan ile dünya arasındaki ilişkinin aslı, esası nedir?...⁴ vb. gibi Kainat, dünya, hayat, tanrı, insan ile ilgili zihinsel gelişimde ortaya çıkan ve çoğu zaman gerginlik yaratan bu tarz sorular, varoluşsal sorgulama ile ifade edilebilecek önemli bir ihtiyaca işaret eder.

Varoluşsal soru sormak, kendi kişiliğini ve ilişkilerini süzgeçten geçirmek demektir.⁵ İnsan, içine düşmüş olduğu gerginlikten kurtulmak amacıyla, bazan bilime, ideolojilere veya sistematik olmayan düşüncelere, zaman zaman da dinin mesajlarına kulak vermiş, çözüm aramıştır. Ancak, ne bilim ve ne de fikir ve ideolojiler onu bu arayışında yeterince tatmin edebilmiştir. Özellikle aşkınlık ve insan-ötesi ile ilgili alanda bunlar, tabiatları gereği telafi edilemez eksikliklere sahiptir. Buna karşılık din, böyle bir yargının içinde yer almaz.

Çalışmamızda "anlam" kavram, zihinsel olmaktan çok varoluşsal bir nitelik olarak ele alınmaktadır. Böyle bir nitelendirmenin konusu olarak anlam, insanın hayat ve varoluşla yüzleştiği kişisel gelişim sürecinde ruh sağlığının belirtileri ve sonuçları olan tüm pozitif nitelikleri kuşatan karakteristik bir mahiyet arzeder.

---

² Bkz. YALÇIN, Şehabettin, "Anlam Arayışı.", Bilgi ve Hikmet, İz Yay., İstanbul 1996, X, 136.

³ CARREL, Alexis: Başarının Sırları, (çev. R. Özdek), Yağmur Yayınevi, İstanbul ts, 185.

⁴ GROM, B. - SCHMİDT J. Auf der Suche nach dem Sinn des Lebens, 4. Auflage, Herder Verl. Freiburg, 1979, 9; CARREL, age. 172 Ayrıca bkz. MOSER, Georg; Auf dem Weg zu mir Selbst, 2. Auflage, Herder Vel. Basel-Wien 1982 11,14; BÜYÜKDÜVENCİ, age, 5, 6; NORTBOURNE, Lord; Modern Dünyada Din. (Çev. Ş. Yalçın), İnsan Yay. İstanbul 1995. 72; WALTERS Donald, J. :Modern Düşüncenin Krizi (Çev. Ş. Yalçın), İnsan Yay. İstanbul 1995. 18; CHEVALIER, Jean; "Din Fenomeni" (Çev. M. Aydın), Din Fenomeni. (Derl. M. Aydın), Tekin Kitabevi, Konya 1993, 10-11.

⁵ FRANKL, Viktor E.;"Die Existenzanalyse und die Probleme der Zeit", in Der Wille zum Sinn, 6. Auflage, Piper Verl., München 1996,

Camus'un eserlerinde öteden beri vurguladığı gibi, her ne kadar hayat kendi başına anlamsızlıkla yoğrulmuşsa da, dünyada kendisi için "anlam" arayan tek varlık insandır.⁶ birey, ciddi anlamda yaratılışın amacını sorguladığı zaman, ister istemez varoluşunun anlamıyla yüzyüze gelir. Varlığın kaynağı, nedeni ve hedefi ile ilgili her soru, anlam arayışını harekete geçirir. Çünkü insan, karakteristik niteliklerinden ötürü, dünyayı ve hayatı bir bütün olarak anlamaya çalışır; kendince açıklamalarda bulunarak olayları kontrolü altına almaya çabalar.⁷ Bu çaba, insan tabiatının karşılaştığı her durumda işlerliğini ortaya koyan "olmazsa olmaz" ayırıcı yeteneklerinden biridir. Ancak modern insanın, kendine duyduğu aşırı güvenin bir uzantısı olarak kendi ötesi ile ilişkilerine koyduğu yersiz sınırlamalar, bu asli yeteneğinin güç kaybetmesine neden olmuştur.

2- Logoterapik Bir Fenomen Olarak Anlam Arayışı

Viktor Frankl öncülüğünde psikoterapi ekolleri arasında orjinal bir yaklaşım olarak yerini alan *Logotherapie*, adını Yunanca bir kelimeden, *Logos*“(anlam)”tan almaktadır. Logoterapi anlam merkezli bir terapi tekniğidir⁸ ve bilim dünyasında Freud’un Psikoanaliz’i ile Adler’in Bireysel Psikolojisinden sonra “Üçüncü Viyana Psikoterapi Ekolü” olarak meşhur olmuştur.⁹ Ancak, tıpkı diğer iki Viyana çıkışlı ekolde

⁶ CAMUS, Albert, Başkaldırma Felsefesi, (Çev. A.O. Gündoğan), Birey Yayıncılık, Erzurum 1995, 28.

⁷ IMBACH, Josef; Glaube Als Lebenshilfe Heute, Kösel Verl. München 1984, 34-35.

⁸ FRANKL, Viktor-KREUZER Franz; Im Anfang war der Sinn, 3. Auflage, Piper Verl. München- Zürich 1994,32; FRANKL, İnsanın Anlam Arayışı, İnsanın Anlam Arayışı, (Çev. Selçuk Budak) 2. Baskı, Öteki Yay., Ankara 1992, 89; LUKAS, Auch dein Leben hat Sinn, logotherapeutische Wege zur Gesundheit, 3. Auflage, Herder Verl. Freiburg 1991,10,43; SUDDEUTSCHES INSTITUT FÜR LOGOTHERAPIE. Jahresbericht, Fürstfeldbruk-München 1996,1; HAHN,Udo; Sinn Suchen- Sinn Finden; Was ist Logotherapie, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1994,7, 83;

⁹ Bkz. FRANKL, “Das Leiden am sinnlosen Leben”; in Der Wille zum Sinn, 6. Auflage, Piper Verl., München 1996, 237; FRANKL Viktor - KREUZER Franz; Im Anfang war der Sinn (von der Psychoanalyse zur Logotherapie ein Gespräch), 3. Auflage, Piper Verlag, München-Zürich 1994,

görüldüğü gibi Logoterapi de, daha çok ABD'de yaygınlık kazanarak yetkinliğini ispatlamıştır.¹⁰

Logoterapi'nin bütün yönelişlerinde en büyük amacı hangi yolla olursa olsun hayatın anlamıyla ilgili sorunların çözümünde yardımcı olmaktır. Bu süreçte diğer psikoterapi ekolleri ile ortaklığa ve işbirliğine sıcak bakar. Teklifleri kuşatıcıdır: Hem hastalara, hem de sağlıklılara; hem gençlere, hem de yaşlılara hitabeder. Hedefini, "Anlam İstemi"nin önündeki tüm engelleri aşmaya ve bu en asli arzunun gerçekleşmesine kilitlemiştir.¹¹

İnsan, tabiatı itibari ile belirsizliklerden kaçır, meydana gelen olaylara açıklamalar arar. Bu istek ve yönelişini sadece bilme veya öğrenme arzusuna bağlamak doğru değildir. Olayları yorumlarken veya anlamaya çalışırken o, aynı zamanda değiştirme, yönetme ve yeniden düzenleme gibi pek çok farklı nedenle hareket eder. Bu yönelişi Logoterapi, *Anlam Arayışı (Suche nach Sinn)* kavramı ile açıklamaya çalışır.¹² Anlam arayışının özellikle yüzyılımızda hayâti bir ihtiyaç olarak belirmesi ve gittikçe güç kazanmasının en önemli nedeni, sosyal kültürel ve ekonomik alanlardaki hızlı ilerlemelere ve köklü değişimlere karşın, çözümlenmemiş *Varoluşsal Engellenme*'nin güç kazanarak *Varoluşsal Boşluk*'a dönüşmesidir.¹³

13:FRANKL, Viktor E. "Kendini Gerçekleştirme ve Kendini -İfade Etmenin Ötesinde," (Çev. A.Demirhan), Sana Ruhtan Soruyorlar, Derl. K.Sayar-E.Göka, İz Yay. İstanbul 1991, 313; KOLBE, Cristoph; Heilung oder Hindernis. Kreuz Verl., Stuttgart 1986, 211; HAHN, age,7.10; LUKAS, Elisabeth; Logotherapie, Quintessenz MMV Medizin Verl., München 1995, 5; GÖKA, Erol; Varoluşun Psikiyatrisi, Vadi Yay., Ankara 1997, 81.

¹⁰ LÄNGLE, Alfried; "Was ist Existenzanalyse und Logotherapie", Entscheidung zum Sein, A.Längle, Piper Verl., München 1988, 21.

¹¹ Geniş bilgi için bkz. LUKAS, Weisheit als Medizin, Quel Verl., Stuttgart 1997, 25-27; FRANKL - KREUZER, age, 18-19; FRANKL, Viktor E.; "Was İst Logotherapie" İm Anfang war der Sinn, Frankl-Kreuzer, 3. Auflage, Piper Verl. München 1994, 86; Ayrıca 77 : DİENELT, Karl; Erziehung zur Verantwortlichkeit, Österreichischer Bundesverlag, Wien 1955, 13; SÜDDEUTSCHES INSTITUT FÜR LOGOTHERAPIE, s. 2.

¹² LUKAS, age, 26-27.

¹³ LUKAS, Elisabeth; Auch dein Leben hat Sinn, 13.

Logoterapi, salt zihinsel bir alana indirgenmiş anlam'ı, bütüncü bir yaklaşımla varoluşsal alana yayarak etkinlik sahasını genişletmiştir. Bu gelişmenin ardında Frankl'ın insan görüşü yatmaktadır. Frankl düşünce sisteminin merkez kavramı olarak önepalana çıkan "anlam" (Sinn=Logos),¹⁴ insanın en asli varoluşsal yönelişini karakterize eder. İnsan, ruhunun derinliklerinde "anlam" için ayrılmış mustesna yeri, onuruna yaraşır tecrübelerle doldurmak zorundadır. Bu durumda akıl ve ruhsağlığı yerinde olan hiçkimse, "*ne için anlam arayayım ki!?*" tarzında bir itiraz ileri süremez. Böyle bir itiraz varoluş amacının sınırları dahilinde kabul edilemez. Zira anlam arayışı fitrî bir eğilimdir.¹⁵

Hayatta anlam konuları, kişiye zamana ve ortama bağlı olarak değişmeye açık olmasına karşılık hiçbir zaman eksik olmayacaklardır. Herhangi bir eser ortaya koyarak, bir iş yaparak veya bir şeyi yaşayarak ya da birisi ile sevgi eksenli bir ilişki kurarak insan, anlam tecrübesini sürdürebilir. En umutsuz durumlarda bile kaderin acı yüzüyle karşı karşıya gelen insan, yaşadığı trajediyi yenerek zafere dönüştürme gücüne sahiptir. Mevcut durumu belki değiştiremeyecektir, ancak yaşama imkanının son sınırında olsa bile, kendini içinde bulunduğu şartların gereğine göre yeniden düzenleyebilecektir.¹⁶ Bu gerçeği Frankl, toplama kamplarında bizzat yaşayarak tecrübe etmiştir.¹⁷

Özetlemek gerekirse, Logoterapik düşünce sisteminde anlam, mevcut durumun sınırlayıcı şartlarından bağımsız olarak hayatın ayrılmaz zorunluluklarından. Hayat, varoluşun her zerresinde insana açık anlam

¹⁴ BÖSCHEMEYER, Uwe; Die Sinnfrage in Psychotherapie und Theologie, Walter de Gruyter Verl. Berlin- New York 1977, 14.; BİLLER, Karlheinz; "Der Sinn-Begriff als zentrales Theorem der Logotherapie", in Kompendium der Logotherapie und Existenzanalyse, Hrsg., W.Kurz-F.Sedlak, Lebenskunst Verl., Tübingen 1995., 111.

¹⁵ FRANKL-KREUZER, age, 35-36.

¹⁶ FRANKL, Viktor E; Zeiten der Entscheidung, 2. Auflage, Hrsg., E. Lukas, Herder Verl. Freiburg 1996, 21-22; FRANKL, Viktor E.; Duyulmayan Anlam Çığığı, (Çev. Selçuk Budak), Öteki Yay., Ankara 1994, 32- 33; FRANKL, İnsanın Anlam Arayışı, 79; FRANKL, Viktor E.; "Von der Trotmacht des Geistes." Im Anfang war der Sinn, Frankl-Kreuzer, 3. Auflage, Piper Verl. München 1994, 73.

¹⁷ BÖSCHEMEYER, age, 12.

kırıntılarını mutlaka saklar. Bu eşsiz yönüyle hayat, mıknaatısın yapısına benzetilebilir: Bir mıknaatısın en kuzey yanından alınan en küçük parçada bile, mutlaka bir giiney taraf vardır. Kuzeyi olmayan parça, mıknaatıs

19

niteliğini kaybeder. Yaşadığı sürece insanı. hayatını değerli kılacak özlere ulaşabilmek için mücadele etmek zorundadır. Zira insan onuru hayatın beklentilerinden kaçarak değil, onlara uygun davranışlar sergileyerek hak ettiği yüceliğe kavuşur.

Anlam arayışının en önemli özelliklerinden birisi, temelde evrensel bir karaktere sahip olmasıdır. Elbette ki. kişisel özellikler ve dindarlık, anlam keşfinde çok önemli fonksiyonlar icra edebilir. Ancak bunların hiçbiri tek başına anlam kazanmanın kesin koşulu olamaz. Anlam, bizzat

yaşanarak elde edilebilecek bir tecrübedir. Hiç kimse bir başkasına anlam

21

aktaramayacağı gibi hiç kimse de bir başkasından anlam devşiremez. Yine, anlam yoktan varedilemez. yaratılamaz. Hayatın her anı. anlam arayışına açıktır. İnsan hür iradesi ile "an"larda saklı anlamı keşfetmek zorundadır. Anlamın doğduğu alan, varoluş alanıdır. Yokluktan anlam

doğmaz. Varlık, eşya ve davlar, bizzat anlam üretmez; ancak anlamın

2 4

ortaya çıkmasına imkan sağlayabilir. Günlük hayatta ortaya çıkan her değişme, anlamlandırma sürecinin aktifliğini zorunlu kılar: Evlilik, ayrılık, hastalık, ölüm gibi günlük hayatta kırılmalara neden olan önemli değişmeler insanı, ilişkileri, amaç ve hedefleri açısından hayatla yemden yüzleşmeve sevkeder. Olaylarda kişisel anlamlandırmaya uygun

*2 5

referanslar her zaman bulunur. Birey, ancak hayatın kendisine sunduğu imkanları değerlendirerek, zorluklar karşısında mücadele ederek, anlam

2 6

bulabilir. Zira anlam kazanma süreci basit bir oldu-biltiden ibaret değildir, çoğu zaman acı ve ızdırabı beraberinde getiren ve özveriyi gerektiren güç bir süreçtir.

1- Logoterapi Değerler ve Din

Frankl öğretisinin en fazla üzerinde durduğu ve önemseddiği konulardan birisi de "değer" konusudur. Teorisinin antropolojik alt yapısının oluşumunda olduğu gibi, değer düşüncesinde de hocası Scheler'in belirleyici etkisi söz konusudur. Frankl'ı Scheler'e yaklaştıran en önemli nedenlerden biri, hocasının ahlâkî ideallere ve dini değerlere

²²
FRANKL. Är/liche Seelsorge, 76; FRANKL. İnsanın Anlam Arayışı, 90;
KOLBE. age. 223; Ayrıca bkz. BÖCKMAN. Walter "Logotherapie und Sinn-
Theorie. Überlegungen zum therapeutischen wie aussertherapeutischen Umgang mit
dem Franklischen Sinn-Begriff und seiner erweiterten Definition im Rahmen einer
Sinn-Theorie". Journal des Viktor-Frankl Institut. Vol. 5. Nr.2, Wien 1997. 107;
CÜCELOGLU, Doğan; İyi Düşün Doğru Karar Ver. 5. Baskı, Sistem Yayıncılık.
İstanbul 1994, 9.

^{2 3}
BILLER. "Der Sinn-Begriff als zentrales Theorem der Logotherapie".
112,

⁴ GROM- SCHMIDT, age. 54; BILLER- agm, 113.

²⁵
RÖHLİN. Karl-Heinz; "Die Seelsorge vor der Frage nach dem Sinn", in
Lüngle, A. Entscheidung zum Sein, A..Längle, Piper Verl., München 1988., 163.

FRANKL. "Was ist Logotherapie", 80; FRANKL, Duyulmayan Anlam
Çıığı. 32; MOSER, age. 68.

gösterdiği ilgidir. Frankl'e göre "anlam" ihtiyacı, ancak değerlere bağlanmakla, onları gerçekleştirmekle tatmin bulabilir. Anlam-değer ilişkisinde değerler. *Anlam Evrenselleri (Sinn-Universalieri)*, yani

28

kapsamlı anlam imkanlarıdır. Değerler her çağda geçerlilik arzeder. Değişiklikler, değerlerin mahiyetinde değil, insanın değerlere yaklaşımında ortaya çıkar. Frankl'e göre değerlerin asıl kaynağı Tanrı'dır

Anlam-değer ilişkisini pratik alana taşıyan Richter, 213 yetişkin birey üzerinde bu ilişkinin boyutunu ele alan bir araştırma yürütmüştür. Bulgularına göre anlamlılık ile değer kabulü arasında güçlü bir orantı mevcuttur. Bireyler anlamlı bulduklarını aynı zamanda değerli; değerli

30

bulduklarını da aynı zamanda anlamlı bulmuşlardır .

Uzun süreli gözlemleri sonucunda Frankl, kendine göre birbirinden farklı üç değer grubu tesbit etmiştir. Bunlar, Yaratıcı Değerler, Tecrübi Değerler ve Düzenleyici Değerlerdir.

31

Logoterapi'nin dine yaklaşımı, kısmen Frankl'in din ve aşkınlık ile ilgili görüşlerine, kısmen de diğer ilahiyatçı logoterapistlerin görüşlerine dayandırılabilir. Yaşadığı aile çevresine uygun olarak Frankl, dindar bir kişiliğe sahiptir. Böyle olmakla birlikte, yayınladığı eserlerde tanrı ve din anlayışını ortaya koyacak görüşlere çok az yer verdiği ve dinî konuları üstü kapalı geçtiği görülür. Özellikle kendinden sonra gelen Logoterapistler, Frankl'in dindar yönünü, Logoterapi'nin teorik- antropolojik kanadına aktarmışlardır. Ancak aynı yönelişi, Logoterapi'nin terapik alanında görmek kolay değildir. Bununla birlikte Frankl'in

aşkınlık anlayışı ile ilgilenen Cristoph Kolbe, 1986 yılında Freud, Adler, Jung ve Frankl'ı dinî görüşleri açısından tahlil ettiği doktora tezinde Frankl'ı, din ile en yakın ilişkili psikoterapist olarak tasvir etmektedir. Frankl, tanrı'yı bilinçdışına iten ya da hapseden anlayışa olduğu kadar, tanrıyı içgüdüseli iğe indirgeyen anlayışlara da şiddetle karşı çıkar. Bu nedenle konu ile ilgili görüşlerinden ötürü Jung ve Freud'a ağır tenkitler

33

yöneltir.

Bilimsel tutumu nedeniyle her ne kadar dinî muhtevayı konusu dışında bırakıyorsa da Logoterapi, dinî kurumlarla rekabete girmeyecek ölçüler dahilinde - hastanın menfaatine olduğu sürece- dindarlıkla

33

ilgilenir. Thieliçke, Logoterapi'yi, psikoloji ile teoloji arasındaki diyalogun en verimli partneri olarak takdim eder. Diğer ekollerin aksine bu ekol, dine insan

varoluşunun en önemli unsurlarından biri olarak bakar ve onu tüm İnsanî boyutlara hitab edebilecek güçlü bir fenomen olarak tanımlar. Ancak bu tanımlaması Onun, dinî hükümler verebileceği veya

35

dini söylemlerin savunuculuğunu yapabileceği anlamına gelmez.

Logoterapi'ye göre insanda, nihai bir anlama: kendi kavramıyla *Anlam Ötesi (Über-Sinn)* bir varoluşa yönelik temel bir arzu ve güçlü bir irade bulunur (Willen zu einem letzten Sinn, einen Über-Sinn). Bu nihai anlam veya üst anlam düşüncesi, aynı zamanda dini inanca da işaret eder. Çünkü dini inanç, anlam ötesi bir varlığa inancın son noktasıdır. Anlam kaynağı olarak aşkın varoluş karşısında insan. *Homo Religiosus (Dini tabiatlı)* bir varlıktır. Logoterapi enstitülerine baş vuranların önemli bir

kısımının, nihai amaç ve hedefin ne olduğunu bulmak arzusuyla dine yönelmeleri, bu gerçeğin lokal bir ifadesidir.³⁷

İnsan kavşağında kesiştiklerine göre Logoterapi ile din ister istemez ortak bir çalışma alanını paylaşacaklardır: Bu paylaşımında iki taraftan her biri, birbirini destekleyecek argümanlara yeterince sahiptir. Logoterapi'nin din'e olumlu yaklaştığı noktaların başında, dinin anlam arayışına cevap verebilecek tutarlı çözümler sunmasıdır. Anlam kaynağı olması nedeniyle din. Logoterapi nazarında eşsiz bir değere sahiptir. Logoterapi insana, sübjektif anlam referansları gösterirken din. objektif anlam referansları noktasında yardım eder. Din gibi Logoterapi de, sorumluluk duyusunu son derece önemsemektedir. Ancak Onu,

.....³⁹
sorumluluğun kaynağından çok insandaki etkinliği ilgilendirir. Acının anlamlandırılmasında Logoterapi ile din birbirini destekleyecek önemli verilere sahiptir: Din gibi Logoterapi de. acının anlamına dikkat çekerek acıya rağmen anlama ulaşmanın önemine işaret eder. Bunun gibi her ikisi de ölümü, anlamlı yaşamayı hatırlatan gerçekçi bir uyarıcı olarak ele alır ve değerlendirir.⁴⁰

Son zamanlarda, özellikle ilahiyatçı Logoterapistlerin kaleme aldıkları makaleleri dikkate aldığımız takdirde rahatlıkla söyleyebiliriz ki. Logoterapi-din ilişkisi, -başka bir psikoterapik yaklaşımda henüz

¹⁴ HAHN, age, 81-82

görülmemiş ölçüde- gittikçe yoğunlaşmakta ve yaygınlık kazanmaktadır. Bu gelişmede. Logoterapistlerin bilimsellik ve meşruiyet ile ilgili endişelerinin güç kaybetmesinin yanında. Batı dünyasında bireysel dinî yönelişlerin ciddi bir şekilde artmaya devam etmesi gerçeğinin, önemli bir paya sahip olduğu söylenebilir.

B - NEDEN-SONIJC İLİŞKİSİ ÇERÇEVESİNDE HAYATA ANLAM KAZANDIRAN PSİKO-SOSYAL FAKTÖRLER

Anlamli bir hayatın teşekkülünde, doğrudan rol oynayan psikolojik ve sosyal, pek çok faktör söz konusudur. Anlam referansları olarak tanımlanabilen bu unsurların gereği yerine getirildiği takdirde, anlam tecrübesi ortaya çıkar. İnsanın anlam kazandığı ya da anlamli bir hayata sahip olduğu, psikolojik yapısında meydana gelen olumlu değişmelerden farkedilir. N. Hartmann'ın da vurguladığı gibi mutluluk, anlamlılığın bir sonucudur. Ona göre bir şev mutluluk verdiği için anlamlı değil, anlamlı

" 41

olduğu için mutluluk verir. Bu yargıdan hareket edersek mutluluğu, anlam unsurlarının gerçekleştirilmesine bağlı bir fenomen olarak kabul edebiliriz. Bu durumda mutluluk, iyimserlik, umut, sorumluluk, fedakârlık vb. gibi erdemlerin çokluğuna ve bunların içtenlikle gerçekleştirilmesine bağlı olarak artar ya da eksilir.

Çizdiğimiz bu genel çerçeveden sonra anlam'ın ve dolayısıyla mutluluğun ortaya çıkmasına yol açan psiko-sosyal faktörler ile ilgili değerlendirmelere geçebiliriz. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi İnsan, bütün davranışlarında -gizli veya açık- bir anlama, amaca veya hedefe yöneliktir. Buna göre anlam kazanma sürecinde fiziksel, zihinsel, ruhsal, sosyal ve kültürel pek çok faktör rol oynar. Ancak bunlar arasında birinci derecede ve kapsamlı etkilere sahip olanlar sınırlıdır. Burada ele aldığımız faktörler, anlam arayışında belirleyici öneme sahip olanlardır.

1 - Umut

"Gelecekte herhangi bir insandan: bir olaydan ya da nesnel bir varlıktan ötürü ortaya çıkması beklenen ve olumlu bağlara yol açan henüz gerçeklik kazanmamış kişisel veya toplumsal beklenti " şeklinde tanımlanabilen umut, anlam kazanma sürecinin en önemli motivasyon faktörlerinden biridir. En genel anlamıyla umut, bireyin geleceğe iyimser yaklaşımını karakterize eder.

İnsan, umudu aracılığıyla varoluşunun sınırlarını aşar. Öleceğini bile bile gelecekle ilgili kalıcı tasanlar geliştirir. Projelerini gerçekleştirme imkanı bulamadan hayata yenik düşebilir. Böyle olmakla birlikte geleceğini belirlemeye çalışır. Bu noktada elbette bazı dayanakları söz konusudur. İçinde yaşadığı toplum, kültürü ve aile çevresi. Umudundan güç alan insan, bu dayanakların gerekleri doğrultusunda önünde uzanan hayatı etkilemeye çalışır. Böylece kendisinden sonra başkaları aracılığıyla, geleceğin yapılanmasında katkısını dolaylı da olsa, sürdürmeye devam eder. Bu güçlü arzu ve isteğin taşıyıcısı, umudun kendisidir.

Geleceğe dönük olmak, insanda en güçlü eğilimlerden biridir Varoluşçu Psikiyatri, zamanın gelecek boyutuna antropolojik açıdan özel bir vurgu yapar. Bu anlayışta "geçmiş" ve "şimdi", geleceğin ışığında varoluşa sahipse de âvin

44

zamanda ruhsal yapısıyla tarih ötesi bir varlıktır. Geleceğe yönelik güçlü bir umut, hem geçmişin acılarından sıyrılmasında, hem de mevcut sıkıntılara katlanma yükünlüğünü göstermesinde, insan için eşsiz bir güç kas nağı teşkil eder.

Logoterapik bakış açısında umut, varolmayan bir şeyi yaratacak "koşulsuz bir anlam" a. inanmayı ifade eder. Umudun gizli anlamı

45

keşfetmeye zorlar. İnsan, varoluşunun derinliklerinde köklü, sadece kendine has bu niteliği ile geçmişin ve yaşanan anın sorunlarından

46

sıyrılıp geleceğin güzelliğine uzanır. Klinik gözlemler de umudun gücüne işaret eder. Çaresiz olarak tanımlanan pek çok klinik vak'anm. umudunu yitirmeyen veya güçlü bir umuda sahip hastalarda, olumlu

sonuçlandırıldığı tesbit edilmiştir. Diğer taraftan kurtuluşa yönelik hiç bir çözümün kalmadığını bildiği halde pek çok hastanın, son nefeslerine dek umutlarını canlı tutmaya çalışmaları, umudun içsel dünyada güçlü bir inanca tarafından beslendiğini göstermektedir.⁴⁸

Hayata sarılma noktasında umut, basit bir beklenti veya arzudan ibaret değildir. Çünkü insan her an engellenebilir, arzusuna ulaşamayabilir ve üstelik sahip olduklarını kaybedebilir. Hangi sebepten olursa olsun umudun hayal kırıklığı ile sonuçlanmaması için, sarılmaya değer bir amaca yönelik olması gerekir. Bu nedenle umut, kendini

49

aşkınlamaya imkan tanıyan bir anlama bağlı olmak zorundadır. Din, kendini aşkınlamayı mümkün kılan anlam içeriği ile umuda cevap verebilen eşsiz bir değer kaynağıdır. Her dinin kendine özgü özel bir gelecek tasarımı vardır. Gelecekte daha mutlu bir hayat, daha yaşanabilir bir dünya vadeden dinler, insan umudunun en güçlü kaynakları arasında

yer alır.⁵⁰ Buradan hareketle dinleri, bir yönüyle en güçlü "umut

51

taşıyıcıları" olarak tanımlamak da mümkün görünmektedir. Din eleştirmeni olarak tanınan Ludwig Feuerbach (1804-1872). "*Umudun olduğu yerde mutlaka din de vardır*" şeklinde özetlenebilecek görüşü ile.

52

umut-din ilişkisinin ayrılmazlığına işaret eder. Umut, sadece yaşanabilir bir gerçeklikle sınırlı değildir. Zira yaşanan her şey ölümle son bulur. Oysa insanda gizli bir ölümsüzlük arzusu veya eğilimin bir ifade tarzı

olarak ele alındığında, umut dünya ötesine; ölüm sonrasına uzanır ki. bu alanda sadece dinin hükümrânlığı söz konusudur.

Kur'an-ı Kerim'de Allahın kullarına karşı rahmet ve merhametini

53

dile getiren pek çok ayet mevcuttur. > Eşsiz rahmetine işaret etmek üzere Allah inananları, umutsuzluğa düşmekten ve gevşemekten

sakındırmaktadır. Bundan da öte Kur'an'da bazı ayetlerin, umutsuzluğu

55

yasakladığı ve inananları umutsuzluk noktasında uyardığı görülür: Burada atıfta bulunduğumuz ayetlerin ve benzer içerikli daha pek çok ayetin, dindarda umudu destekleyen ve canlı tutan bir anlayışa yol açtığı söylenebilir.

Sözü edilen ayetlere bakıldığında bunlarda umudun konusu. Allah- kull ilişkisinde Allah'ın rahmeti ve merhametidir. Ancak, dindarların umutlarını Allah-kul bağlamıyla sınırlandırmayacakları ve hayatın tüm alanlarına yayacakları tabiidir. Zira tutarlı bir dindarlıkta kişisel hayat, doğal olarak dini mesajların belirleyiciliği altında şekillenir. Başka bir ifade ile özellikle farklılaşmış bir dindarlığa sahip birey,

² COPRAY, s. 30. dini hayatını birbirinden ayrı tutmaz, tercihlerinde ve eğilimlerinde temel

referansı, dinin mesajlarıdır.

Umudun dindar için vazgeçilmezliğini dile getiren hadisler de ⁵⁶ vardır. "Başlarınız hareket ettiği sürece rızıktan ümit kesmeyiniz..." hadisinde geçen "rızık" kelimesini sadece yemek-içmek tarzında beslenmekle sınırlandırmak yerine, yaşamaya ve hayatın gereklerini yerine getirmeye yönelik asgari zorunluluk ya da imkanlar tarzında yorumlamak daha uygun görünmektedir. Bu durumda hadisin, yaşamaktan ve hayattan ümit kesmek noktasında, dindarı uyardığı söylenebilir. Diğer yandan bu hadisin "anlam"ın son nefese kadar

⁵³ Bkz. Araf. 7/156; Şura. 42/19; Kelif 58 Bkz.

Ali İmran 2/134 " Bkz. Yusuf 12/87; Hicr.

15/56; Zümer 39/53. ⁵⁴ İBN MACE. Züht 14
kaybolmayacağına ve insanın arayışına cevap olarak açık bulunacağına
dair Logoterapik kanaati • desteklediği de söylenebilir. ⁵⁷

⁵⁸ "Sakin biriniz Allah hakkında güzel zan beslemekten başka bir halde ölmesin", hadisini değerlendiren hadis şarihlerine göre bu hitab. umutsuzluktan sakındırmayı amaçlamaktadır. Buna göre hadiste geçen zann kelimesi. Allah'ın rahmet ve bağışlaması hakkında iimitli olma ⁵⁹ tarzında anlaşılmıştır.

2- iyimserlik

iyimserlik en genel anlamıyla "*dünyaya. hayata ve kişisel kadere güvem ifade eden ve her durumda iyi bir çıkış yo/ü umudu aşıl原因 haya! anlayışı* şeklinde tanımlanmaktadır. Tanımı açtığımız takdirde iyimserlik, idrak teorisi açısından eşyayı, ancak kendi özü doğrultusunda tanımavı: metafizik anlaviş açısından ise dūnvavı. mümkün olan en güzel

60 •

dünya inancıyla kavramayı ihtiva eder, iyimserlik en güçlü boyutuna, hayata ve yaşamaya tüm sınırlılık ve koşullarına rağmen, "koşulsuz" olarak "evet" diyebilmekle ulaşır. Bu anlamda iyimserlik tatminkar hayatın, son sınırı olarak yorumlanabilir.

Gerçek anlamda ve tutumlaşmış iyimserlik, zor şartlar altında olumlu bir tavır sergilemekle kendini gösterir. Logoterapik bulgulara göre, şartların tamamen

aleyhte olduğu umutsuz durumlarda bile insan, iyimserlik duygusunu tamamen kaybetmez. Frankl'e göre insan, acı, suçluluk ve ölüm kavramları ile ifade bulan *Trajik Üçlü*'ye (*tragische Tricis*) karşın iyimser bir tabiate sahiptir. Bu aslı yönüyle o. hayatın trajik problemlerinden sıyrılarak zafere *ulaşabilir*. *Trajik Optimizm* kavramıyla ifade edilen bu yetenek, mevcut şartlar altında yapılabileceklerin en iyisini yapmak anlamına gelir Bu açıdan iyimserliğe yaklaşırsak onun, acıyı başarıya dönüştürmeyi; suçluluk duygusunu yüceltip olumlu değişmelere açık olmanı ve hayatın geçiciliğine karşın girişimcilik

. . 61

kazanmayı temsil ettiği söylenebilir.

İnsan, belirleyici vasıfları olarak sahip bulunduğu irade ve ruhsal özgürlüğü ile yaşadığı hayata iki temel bakış açısıyla yönelebilir: İyimserlikle ya da kötümserlikle... İnsan her iki yaklaşımla birlikte veya sadece biri ile hayatını yaşayabilir Ancak, hayatı insanca yaşama noktasında, iyimserlik ile kötümserlik arasında derin farklılıklar söz konusudur. Frankl. iyimser ile kötümser arasındaki kişilik farkını takvim örneği ile açıklar : "*Kötümser, duvar takviminin karşısında duran ve ayırdığı her yaprakla takvimin günden güne nasıl inceldiğine bakıp üzülen kimseye benzer. Buna karşın iyimser, ayırdığı her takvim yaprağını itina ve gururla her gün biriktirdiği destenin üzerine yerleştiren: arkasına geçmişte aldığı notlarla avunan ve her geçen günle tecrübelerinin zenginleştiğini düşünerek, yaşadıklarının tıpkı biriken*

62

yapraklar gibi çoğaldığının gururunu taşıyan kimseye benzer.

Çok açık olmamakla beraber, umut-dindarlık ilişkisi ile ilgili yorumumuzun iyimserlik-din ilişkisi için de geçerli olduğunu söyleyebiliriz. Nisa suresinin 19. ayeti aracılığıyla Allah., insanların hoşlanmadıkları pek çok hususta "hayırlar" yarattığına dikkat çekmekle müminleri uyardığı ve dolayısıyla iyimser bir yaklaşım takınmaları

gerektiğine işaret ettiği söylenebilir. "Elbette zorluğun yanında bir

, 61

kolaylık vardır. Gerçekten zorlukla beraber bir kolaylık vardır" ayetinde ifade edilmek istenen mesaj, yu kardaki kanaati destekler görünmektedir

"İslamda teşe'üm yoktur, en hayırlısı tefeül vardır..." hadisinde⁶⁵

geçen "teşe'üm" kelimesi Buhari ve Müslim şerhlerinde uğursuzluk ve kötüye yorma olarak tanımlanırken "tefe'ül" kelimesi, uğur ve hayra yorma olarak tanımlanmıştır. Her ne kadar hadislerde iyimserlik şada kötümserliğe doğrudan karşılık gelebilecek bir kavrama rastlamamışsak da konu ile ilgili yukarıda bahsettiğimiz yorumdan hareketle teşe'üm'ü kötümserliğe; tefe'ülü ise. iyimserliğe işaret eder tarzda kabul etmek mümkün değildir.

Benzer bir yorum diğer bir hadis için de yapılabilir. Söz konusu hadiste Hz.Peygamber "sizden biriniz malda ve yaratılıştta kendinden üstün olana baktığı zaman, kendinin üstün olduğu daha aşağıdakine

baksın!..." buyurmaktadır . Bu hadis, kendi durumundan daha iyi bir durumla karşılaştığı zaman kötümserliğe ve umutsuzluğa kapılan müminin, kendisinden daha kötü durumda bulunanların var olduğunu düşünerek iyimser ve umutlu olması gerektiği şeklinde de anlaşılabilir.

Kur'anda zikredilen peygamber kıssalarında umut ve iyimserliğe işaret eden birçok vakanın var olduğu bilinmektedir. Yakup (a.s)"ın diğer oğullarının umutsuz söz ve tavırlarına rağmen, kaybolan oğlu Yusufun

68

yaşadığı ve bir gün mutlaka birbirine kavuşacaklarına dair beklentisi ;

. . .⁶⁹ Hz. Mısayı annesinin bir sepet içerisinde Nil nehrine bırakması ve Hz. İbrahim'in karısı ve oğlunu uçsuz bucaksız bir çölde yalnız başlarına terk

etmesi . tevekkülün yanında güçlü bir umut ve iyimserliğin gerçeklik kazandığı insanlık dramlarından sadece bir kağıdır.

3 - Sevgi ve İlgi

*

Sevgi ve onun çift yönlü açılımı olarak ilgi , insan varoluşunu, hem kendi eşsizliği içerisinde, hem de dış dünya ile olan ilişki ve iletişimde anlamlı kılan psişik özlerin başında gelir. Sevgi, insanı tüm olumlu davranışlarında harekete geçiren bir hayat enerjisidir. İnsan bu enerji ile önce kendine, sonra kendi ötesine, hayata ve tüm canlı-cansız varlığa açılır. "*Kabullenmenin ve kabul görmenin gerçekçi ifadesi*"

71

olarak tanımlanabilen sevginin , tanınmış psikologların düşünce sistemlerinde özel bir yere sahip olduğunu görüyoruz: İnsan görüşünü üçlü bir sayacağı üzerine bina eden psikologlardan Bireysel Psikoloji'nin kurucusu Adler'in anlayışında sevgi, çalışma ve dostluk temel esasları

72

yanında insanın üçüncü ödevidir. Hümanist Psikolojinin önemli

simalarından Fromm'un insan görüşünde sevgi, akıl ve vicdanın yanında.

⁷³

üçüncü İnsanî güçtür. Logoterapi'nin kurucusu Frankl'in anlam arayışı düşüncesinde bu fenomen, üretkenlik ve acıya katlanmanın yanında.

⁷⁴

üçüncü anlam kazanma yoludur. Farklı psikoterapi ekollerinin öncülerinden olmalarına rağmen sevgi, her üç psikoloğun düşünce sisteminde ortak bir fenomendir. Bu ayrıcalık, sevginin antropolojik gücünün önemli bir göstergesidir.

Sevgi, insan tabiatının derinliklerinde onu sevmeye ve ilgi göstermeye zorlayan, içgüdüsel bir dürtü değildir. Sevgi, ruhun en güçlü yanından kopup gelen ve muhatabının biricikliğine yönelen köklü bir tecrübedir. Böyle bir sevgide muhatabın sadece dış görünüşü değil, tutum, düşünce ve davranışları ile tüm kişisel özelliklerini kabul söz

⁷⁵

konusudur.

Sevginin en güçlü ve en geniş açılımı, kendini adama ile mümkündür. Sevgi yönelişi kendini adama, bireyin tüm çıkarlarından vazgeçmesi yanında kendinde olanı da vermesi ve gerektiği zaman kendini feda etmesi demektir. Böyle bir yönelişte sevgi, kurallar üstüdür

⁷⁶

. Zira kurallar, genellikle zamana ve ortama göre esnekliği sınırlı, mutlakiyete bir yapıya sahiptir. Buna karşılık sevgide, yaşanması gereken an ve ortam önemlidir. Sevgi kurallarla kayıtlanamaz. Samimi ve içten kavnaklı sevgi, beraberinde getirdiği güçlü bir ilgi ile. veni

⁷⁷

imkanlara yol açar . Bu yönüyle sevgi, umut, iyimserlik, fedekârlık, sorumluluk, üretkenlik vb. gibi hayata anlam kazandıran tüm psiko- sosyal süreçlerin ardında itici bir güç olarak işlevini sürdürür.

Sevgi, sadece biyolojik, psikolojik ya da fiziksel-toplumsal çevre ile sınırlı değildir. Sevginin güçlü bir insan-üstü boyutu da vardır. Sevginin aşkın kavnağı olarak tanımlanabilen bu boyut. inanç ile

⁷⁸

ayrılmaz bir birlikteliğe sahiptir . inanma ihtiyacı, sevgi ihtiyacı ile birleşerek inancın objesi olan aşkın varoluşla güçlü bir bağa yol açar. İnsanda doğuştan var olan bu eğilimden hareketle bütün dinler sevgiyi.

temel argümanları arasına yerleştirir İnsan için sevginin maddi varoluşla çizilmiş sınırları yetersizdir. Zira maddi olanın geçiciliği, kendisine bağlı olan her şeyi de geçici kılar. Oysa sevgi yönelişinde, süreklilik ve kalıcılık esastır. Bu nedenle sevgi, manevi bir boyuta bağlanma ihtiyacını beraberinde sürükler.

Her ne kadar Kur'anı Kerim'de birbirini sevmeye teşvike yönelik doğrudan ve

^s GROMSCHIN, D. (1991), "Sevgi ve İnanç", s. 134.

⁸⁰

⁸¹

⁸²

⁸³

yanı sıra kardeşlik, dostluk, iyilik ve doğruluk, hoşgörü.

tevazu,⁸⁴ adalcl⁸⁵ gibi konularda birçok ayet mevcuttur.

Konu ile ilgili hadis literatürüne baktığımızda sevgiyi ve sevmeyi ele alan pek çok haberin varolduğu görülür. Hadislerde geçtiği şekliyle birbirini sevmek, kamil imanın şartlarından biri olarak takdim edilir. Nitekim bir hadiste "iman etmedikçe cennete giremezsiniz, birbirinizi sevmedikçe de (tam anlamıyla) iman etmiş olmazsınız ..... " buyurularak inananlar birbirini sevme konusunda uyarılmaktadır Başka bir hadiste, hiçbir gölgenin bulunmayacağı kıyamet gününde Allah'ın kendi (arşının) gölgesinde gölgeleyeceği yedi sınıf insandan bahsedilirken bunlar arasında, birbirini herhangi bir menfaat beklemeksizin sırf Allah rızası

87
için seven; bir araya gelen ve ayrılan iki insan da zikredilmekle sevgiye verilen önem vurgulanmaktadır.

2- Amaç ve Sorumluluk

Koruyucu ruhsağlığı açısından insanın kendini adayabileceği veya uğruna çalışabileceği bir hedefe sahip olması, lihavatî bir önem taşır. Zira

bireyi hayata, amaçladığı hedefler bağlar . insan, kendine uygun temel bir amaç seçtiği ve bunun bilincinde olduğu sürece, hayata yönelik bakış açısı salt olumsuzluğa hiç bir zaman mahkum olmaz. Bu noktada amacın veya hedefin içeriği değil, olumlu ve yapıcı olması önem kazanır.

Hayata bağlayıcılığı noktasında amaçlar, duruma göre herhangi bir insana, nesneye, gelişmeye, ideolojiye veya inanca yönelik olabilir. İçselleştirilen amacın değeri, hedefe uygunluğuna ve ulaştırabiliriğine bağlıdır .

Frankl'ın yürüttüğü bir araştırmanın sonucuna göre, deneklerin % 90'ından fazlası, insanın uğruna yaşayabileceği bir amaca sahip olması gerektiğini vurgulamıştır. Daha sonra gerçekleştirilen araştırmalar.

Frankl'ın bulgularını desteklemiştir .

İnsanı yücelten gerçekçi bir amaç, hem kendini geliştirmeyi, hem de insanlığa yararlı bir geleceğin hazırlanmasında, birey olarak üzerine

düşeni yerine getirmeyi ifade eder . Bu noktada amaç-sorumluluk ilişkisi kendiliğinden devreye girer. Sorumluluk, amacın veya hedefin ürünlerini belirleyen en önemli unsurlardan birisidir. Sorumluluğun eşlik etmediği amaçların, çoğu zaman fanatik ve egoist eğilimlere yol açtığı açık bir

vakiydir . Başkalarına hayat hakkı tanımayan (baskı, terör, cinayet ...) ve salt kişisel çıkarlara (bağnazlık, bencillik, yolsuzluk...) dayalı sapma davranışları, sorumluluktan uzak amaçların olumsuz sonuçları olarak değerlendirmek mümkündür.

Sorumluluğun gücü ve etkinliği, bilinçlilik (Bevvusst-sein) ile olan ilişkisi ölçüsünde ortaya çıkar. Sorumluluk bağlamında bilinçli olmak, kendisi ile ilişki kurulan çevre ile bu çevre içerisinde yaşayan insanların; hatta mümkün olduğu ölçüde tüm insanlığın farklılık ve çeşitliliğini dikkate almayı ifade eder. Buna karşın sorumlu olmak, şimdi olanın ve daha sonra olması gerekenin, zaman içerisindeki çeşitliliğini dikkate

almayı gerekli kılar.

Bütüncü bir yaklaşımla, insan sorumluluğunun kendine, başkalarına, bir fikir ya da inanca yönelik olmak üzere üç temel yönelişe yol açtığı söylenebilir. Farklı içeriklere sahip olmaları ile birlikte bu yönelişlerden her biri, dengeli bir kişilik yapısında uyumlu bir birlik oluşturur. İnsan, bütün tutum ve davranışlarında yapıp

ettiklerinin kendisi, çevresi ve inancı ile ilgili doğuracağı sonuçlarından sorumlu⁹⁴

olduğu bilinci ile hareket etmek zorundadır. Zira her davranışın, dolaylı da olsa sözü edilen birliğin her boyutu ile karmaşık bir ilişkisi vardır. İnsan kendi kişiliğinin, başkalarının ve bağlı bulunduğu inancın beklentilerinden bağımsız davrandığı takdirde, farklı kaynaklardan birçok müeyyide ile karşı karşıya gelir.

Logoterapi'de sorumluluk, anlam kazanma sürecinde anahtar kavramlardan birisi olarak ele alınır. Frankl sorumluluğu, formel⁹⁵ anlamda insanın sahip olduğu en büyük değer olarak kabul eder. Sorumluluğa verdiği önemden ötürü Logoterapi'yi Kurz, “anlam merkezli sorumluluğa yönelik eğitim” (Erziehung zur sinnzentrierter⁹⁶

Verantwortung) şeklinde tanımlamıştır. Objektif bir psikoterapi ekolu olarak Logoterapi. sorumluluğun insana kazandırdığıyla, anlam arayışı üzerindeki gerçekçi fonksiyonuyla ilgilenir. Bu anlayışta sorumluluğun kaynağı, ikinci derecede önemlidir. Zira sorumluluğun ardındaki güdüler, zamana, kültüre, ortama ve bireye göre değişebilir. Bu noktada bireyi sorumlu olmaya iten temel neden toplum. Tanrı veya daha farklı bir kaynak olabilir. Burada asıl önemli olan Frankl'in ifadesi ile “Ödev karakteri”ne (Aufgabencharakter)⁹⁷ sahip hayatın, beklentilerinin gereğini

yerine getirmektir. Özetle Logoterapi. sorumluluğun kaynağından (Wovor) ziyade, fonksiyonuyla (Wofür) yani, anlam kazanma sürecinde bireye olan katkılarıyla ilgilenir.

Din. hayata anlam katan sistemlerin başında gelir. Her dinin en temel amacı, insanları “kurtuluşa” ulaştırmaktır. Din henüz ulaşılmamış, ancak ulaşılmak istenen en yüce amaçlara işaret ederek insanı bu amaçlar üzerinde düşünmeye ve onları gerçekleştirme yolunda, aktif olmaya¹⁰⁰

güdüler Dm bir taraftan insan ilişkilerini düzenlemeye yönelik amaçlar belirlerken, diğer taraftan insan-inanç-tanrı ilişkisini düzenlemeye yönelik amaçlar sunar.

Dinî amaçlar, diğer bütün amaçlardan çok daha güçlü içeriklere ve yaptırım gücüne sahiptir. Dindar, dini amaçları için tereddüt etmeden kendini ve bütün sahip olduklarını feda edebilir, ya da dini uğruna tüm çıkarlarından vazgeçebilir.

İster insani, ister ilahî olsun ciddi anlamda her türlü amaç, sorumluluk eşliğinde gerçeklik kazanabilir. Fonksiyonu bakımından sorumluluk, amacı taşıyan, canlı tutan ve kontrol eden içsel bir güç olarak kabul edilebilir. Ancak bu etkileşim, tek yönlü değildir. Amacın olmadığı yerde sorumluluk da gerçeklik kazanamaz. Bir anlamda amaç, sorumluluğun varlık nedenidir. Birbirini tamamlayan bu canlı ilişkiden

ötürü dinler için her iki fenomen de vazgeçilmez bir hüviyet taşır Buna göre kulluk bilincinin, amaç ve sorumluluğun bütünleştiği bir organizasyona işaret ettiği söylenebilir.

Sorumluluğun akt-merkezi olarak tanımlanmış vicdanı şekillendiren en güçlü etkiler dini inançlardan kaynaklanır. Zira vicdan.

İnsanî boyutunun dışında, insan-üstü yüce bir varlıktan beslenir.¹⁰¹
Vicdanın tanrısal sesini, sadece dindar duyabilir. Bu iletişimde dindarın¹⁰²

dayanağı dolaylı olarak tanrı'nın bizzat kendisidir. Sorumluluğun olmadığı yerde dindarlık, kulluk bilinci ve değer de veri yoktur. Din

ortaya koyduğu her hükmü, sorumlulukla koruma altına alır.

Anlam arayışı sürecinde dinin en büyük yardımı, anlamsızlık karşısında vicdanda güçlü bağlara yol açarak, kişisel sorumluluk

duygusunun üst seviyede gelişmesindeki hizmetiyle ortaya çıkar. Sevgi eksenli bu etki. İlahî buyruğa zorunlu bir bovin eğiştenden değil, kendini

İlahî güce isteyerek adamaktan doğar. Böyle bir etkileşimde dindar sorumluluklarını, tanrı'nın azabından korktuğu için değil, onun sevgisini kaybetmekten korktuğu için yerine getirir.

Her şevden önce Kur'an, yaratılışın mutlak bir amacı olduğunu yaratılıştaki merkezi konumuna

doğrudan ya da dolaylı olarak, dikkat çeker. Sorumluluk ancak kendisine temel teşkil edecek zorunlu şartların var olduğu yerde gerçeklik kazanabilir: Akıl, irade, hürriyet ve iktidar, söz konusu koşulların başında gelir. Yaratılmışların arasında bu koşullara sahip biricik varlık insandır. Bu ayrırcı niteliğinin doğal sonucunu Allah, "doğrusu biz emaneti göklere vere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten

çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi" ifadesiyle ortaya ko\ matadır.

Yukarıda sözü edilen ayrırcı niteliklerle donatılmış olmasından ötürü insanın buna karşılık amaç sahibi olmak ve amaçlarını yerine getirmek mecburiyeti ile vüz viizedir. "İnsan kendisinin başıboş

birakılacağı mı sanır?"¹⁰⁹ avetivle "sizi sadece boş yere yarattığımızı ve ••-i

sizin hakikatten huzuruma getirilmeyeceğinizi mi sandınız" ayetinin verdiği mesaj, insanın sahip olduğu ayrırcılığın bedelini ödemek zorunda olduğuna dair açık bir uyarı olarak anlaşılabilir. Bu hususa işaret etmek üzere bir hadiste, dünyadaki işleri düzenleme noktasında dindarın sorumluluğu altında bulundurduklarının çobanı olarak tasvir edilmesi

dikkat çekicidir.

3- Fedekâlık ve Diğergâmlık

Kendini aşkınlama ile sevgi eksenli duygu ve eğilimlerin kesiştiği noktada, fedakarlık kendiliğinden ortaya çıkar. Fedakarlık ve diğergâmlık (empati) toplumsal bir varlık olarak insanın kendine has tabii nitelikleri

arasında yer alır.

Fedekârlığı kendini aşkınlamanın fonksiyonel bir uzantısı olarak görmek mümkündür. İnsan ulaşmak istediği hedeflere doğru uzanırken birtakım isteklerinden vazgeçmek zorundadır. Örneğin çocuk sahibi olmak isteyen bir kadın, hamileliğin dezavantajlarına ve doğumun sıkıntılara katlanmak durumundadır. Aynı şekilde zamanından ve zevklerinden fedakârlıkta bulunmaksızın sanatçı veya ilim adamı.

başarıya ulaşamaz. Burada ifade edilen fedakârlık türü “*egosantrik*”tir. Ovsa kendini aşkın lamanın bir ifadesi olan özgeci fedakârlık, kendi ötesine taşmayı ve başkasını merkez alan “*etnosantrik*” bir karaktere sahiptir.

Diğergâm bir tutumda birey, muhatabını anlamayı amaçlar. Bu yönüyle diğergâmlık, kişinin kendini muhatabın yerine koyması; onun gibi düşünmeye ve hissetmeye çalışması; hayata onun gözünden bakmaya çalışmasıdır. Bövle bir tutum, kişiliğin benimsenen başka bir kişilik ile

H3

örtüşme çabası olarak yorumlanabilir.

Fedakârlık ve diğergâmlık duygularına karşılık en büyük direnç egoist eğilimlerden doğar. Modern dünyada hayatı anlamlandırma girişimlerinin çoğunlukla bencil bir tabiate sahip olduğu müşahade edilmektedir. Çağdaş insan “ben ve benim” kavramlarıyla karşılaştığı

114

gelişmeleri, her şeyin üzerinde tutmaktadır. Oysa kendini gerçekleştirme ve kendini aşkınlama gibi anlam arayışının temel dinamikleri ancak “biz ve bizim” kavramlarının ağırlık kazandığı çift yönlü ilişkilerde ifade bulur.

Bilinçli bir dindarlıkta birey, kendi ötesine aşmayı, kişiliğinin vazgeçilmez bir eğilimi olarak içselleştirir. E.D. Tate ile G.R. Millerin ABD’de 1971de gerçekleştirdikleri bir araştırma, iç kaynaklı bir dinî yapılanmaya sahip şuurlu dindarların diğerlerine göre yardımlaşmaya hazır olma, sevgi ve sorumluluk sahibi olma gibi başkalarına yönelik yaklaşımlar açısından, çok daha yüksek puana sahip olduklarını ortaya

115

kovmuştur. Araştırma bulgularının da gösterdiği gibi din, bir taraftan bencil davranışları günah saymakla reddederek; diğer taraftan da kendinin dışındakilere yönelik olmayı teşvik ederek, bağlularında olgun ve diğergâm bir kişiliğin oluşmasında doğrudan etkilerde bulunur.

Kur’an-ı Kerim’de Allah, samimi dindarları tanımlarken onların

116

"bollukta da darlıkta da Allah için harcadıklarım" belirtir ve kendini adama olarak tanımlayabileceğimiz bu davranış modelinin en güzel

117

örneğini. Medineli Ensarın yardım severliğine işaretle ortaya koyar. Bu ayette, müşriklerin eziyetleri karşısında, tüm sahip oldukları ile birlikte yurtlarını geride bırakıp Medineye göçeden müslüman Mekkelilere Medineli din kardeşlerinin gösterdikleri kardeşlik ötesi sevgi, ilgi ve yardımlaşma örneğine dikkat çekilmektedir. Sahip oldukları her şeyi paylaşmayı arzulayacak kadar içtenlik kazanan tarihte eşi görülmemiş bu yardımlaşma ve kardeşlik örneği, İslam kültürünün temellerini oluşturmuş ve bir sevgi medeniyetinin doğuşuna zemin hazırlamıştır.

Kur'an-ı Kerim'de çeşitli vesilelerle Allah yolunda harcamaya

118
çağırılan müminler, başkaları için verirken cimrilik etmemeleri

119

konusunda uyarılmaktadırlar. Ayetlerde fedakârlığa yönelik yapılan teşvikin, hadislerle güçlendirildiği görülmektedir. Hz. Peygamberin "müslüman müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez. onu tehlikeye

atmaz, bir kimse din kardeşinin ihtiyacını giderirse Allah da onun

■ ■ ■ 120

ihtiyacını giderir..." şeklindeki hadisi, bu noktada önemli örneklerden birisidir.

C- ANLAMSIZLIK VE VAROLUŞSAL BOŞLUK

Psikoloji literatüründe *engellenme (frustration)* kavramı genel anlamda, "*belirli bir amaca veya hedefe doğru güdülenmiş*

tabakadan gelen insanlardı. Lıkasa göre varlıklı onlanların aksine yoksulların, anlamsızlık konusunda zihinlerini yoracak vakitleri yoktu ¹²⁸

Bunun gibi bazı klinik araştırmalar göstermektedir ki. sinir hastalıkları ve psikiyatrik terapi merkezlerinde tedavi gören hastaların çoğunluğu, yoksulluktan doğan mahrumiyeter nedeniyle değil, ruhsal tatminsizlik ve anlamsızlıktan doğan bunalımlar nedeniyle bu merkezlere ¹²⁹ başvurmaktadır

Hayatın anlamsızlaştığı tarzındaki kanaati, çevresel beklentilere aykırı olarak ortaya çıkan gelişmelerden ziyade, bu gelişmelere karşı benimsenen bakış açısı belirler. Zira yaşanan hayat, olumlu ve olumsuz tecrübelerin ortak gerçekleşin! alanıdır. Ne olursa olsun her acı ve sıkıntı verici olayda anlamlandırılabilcek bir içerik her zaman bulunabilir. İnsan, varoluşunun değerı gereği, bu içeriği bulmaya çalışmalıdır

D- DİN İLE ANLAM ARAYIŞI ARASINDA DOĞRUDAN İLİŞKİLER

Anlam arayışında insana yol gösterecek kişisel ve çevresel pek çok anlam referansları söz konusudur . Birey, hayatını anlamlandırma sürecinde bu referansların hepsinden, bir kısmından ya da sadece birini merkez almak suretiyle yararlanabilir. Dinî inancın davranışlar üzerindeki belirleyici etkilerinden hareket edersek bu bağlamda en büyük etkileşimin, anlam-din ilişkisinde ortaya çıkacağı açıklık kazanır

Ritzema, 1979; Pargament ve Sullivan,1981; Gorsuch ve Smith 1983: Spilka. 1983 gibi araştırmacılar bulgularına dayanarak dini, geniş ¹³⁰

ölçülü bir "anlam sistemi" (Meaning System) olarak tanımlamışlardır. Diğer taraftan W. Gnihen'in tesbitlerine göre anlam arayışında motivasyon faktörleri en güçlü konumlarına, ancak dini bir muhteva kazandıklarında ulaşabilmektedirler. Aynı şekilde GAV.Aİİport da. dinin zihinsel ve duygusal yönden en mükemmel anlam kaynağı olduğunu vurgulayarak şöyle der: "*Din. her şeyin derinliğinde bulunan anlamı keşfetmede en büyük güçtür. Bu noktada din. bütün dünya görüşleri* ¹³¹

arasında en tutarlı ve en kapsamlı olanını ortaya koyar" ■

Anlam kazandırıcı bir sistem olarak din. anlaşılması zor konu ve olaylara bir anlam yükler ya da onları insanların kabul edebileceği bir muhtevaya sokar. Din bu fonksiyonunu özellikle insan hayatını derinden etkileven doğum, evlenme, hastalık, merasimler, talihsizlik, dramatik

• • T •

1

tecrübeler, ölüm gibi olaylarda güçlü bir şekilde ortaya koyar.

Anlam tecrübesi, kendi derinliği içerisinde temellendiği, gücünü ve hayatini kazandığı dinî bir boyuta işaret eder. İnsan bu boyutun bilincinde olmadığı takdirde hayatın anlamlılığına dair inancını

133
yitirebilir. Bundan da öte, hayatını sorgulayan insan, ister istemez dinin
134

mesajları ile yüzleşmek zorundadır. Zira anlam arayışı sadece görünen somut varoluşla sınırlı değildir. İnsan zihninin düşünebildiği her şey, anlam kazanma sürecinde belirli bir neticeye kavuşmak durumundadır.

1- İnsanda Dine Yönelik Temel Psikolojik Referanslar

İnsan-din ilişkisinde çıkış noktası olarak insan, kendisini dine yönelten antropolojik bir takım içsel faktörlere sahiptir. İnsan din ilişkisinin farkına varıldığı ilk zamanlardan itibaren bu ilişkinin kaynağını, boyutlarını ve sonuçlarını ele alıp yorumlayan pek çok açıklama biçimi ortaya atılmıştır. Özellikle son asırda araştırmacıların, bu ilişkiyi sistematik bir temele oturtmaya ve görüşlerini çeşitli delillerle desteklemeye çalıştıklarını görüyoruz.

Davranışçı Psikoloji ekolünün önemli temsilcilerinden İP. Pawiow'a göre dindarlık, içgüdüsel bir korunma, bir güven arayışının ifadesidir: Tabiatın acımasızlığı karşısında insan, çaresizliği nedeniyle içgüdüsel olarak dinî bağlar geliştirmiştir. B. Malnovski'ye göre dindarlık, ölümsüzlük arzusunun ve sonsuzluk umudunun bir yansımasıdır. İnsan, ölüm korkusundan ve yokoluş endişesinden kurtulmak için dine sarılır ve böylece ebedilik kazanmaya çalışır. Psikanaliz'in kurucu S. Freud dindarlığı zorlanıma (zvvang) yönelik regresif bir arzuya dayandırır. Freud dini, "*obsesif kompulsif evrensel bir nevroz*" olarak tanımlar. Freud sonrası psikanalitik yaklaşımlardan "Benlik Psikolojisi" (Psychoanalytische Selbstpsychologie), temsilcilerinden E. H. Erikson, H. Kohut ve D.W. Winnicott. dindarlığı, anne-baba karakterinde bir tanrı'nın varlığında sığınma aravışı olarak tasvir etmişlerdir.

Spilka ve ekibi dindarlığı merak, kontrol ve özdeğer motivasyonu sağlayan açıklamalara hazırlık olarak görmüşlerdir. Önceki yaklaşımların tersine bu düşünce monist olmadığı gibi kapalı bir sistemi de ifade etmez. İnsan-din ilişkisini insan merkezinde ele alan en bütüncü ve kapsamlı görüş G.W. Allporta aittir. Bu yaklaşıma göre din, varoluşun tümü hakkında bilgi vererek hayatın bir bütün olarak kavranmasını sağlar. Böylece bilimin cevaplayamadığı pek çok som. dinde cevap bulmaktadır. Dindar insan dini ile ilişkisinden ötürü acı, ölüm vb. gibi en zor

---

HOLM. Nils G.: Einführung in die Religion Psychologie, UTB. Ernst. Reinhard Verl. München-Basel 1990,19-20.

durumları bile, iyimser ve anlayışlı bir tarzda karşılar ve sabırla bu tür olayları daha çok olumlu olarak yorumlar.¹³⁶

İnsanı dine bağlayan biyolojik, psikolojik ve sosyo-kültürel ihtiyaç, güdü, istek, arzu vb. gibi bilinçdışı ya da bilinçi eğilimlerin, -ortak temellerine rağmen- sayıları hakkında kesin bir hükme varmak oldukça zordur. Böyle olmakla birlikte gerek engellenmeye ve gerekse istek ve arzulara dayandırılan bazı açıklama modelleri de vardır. Örneğin

E. Fizzotti'ye göre insanı dine yönelten başlıca istek ve ihtiyaçlar şunlardır : Aidiyet ihtiyacı ve duygusu, kimlik arayışı, gerçek bir dinî tecrübe arzusu, güvenlik ihtiyacı, kendini değerli kılma arzusu ve mutluluk arayışı, gerçeği öğrenme, bilgilenme ve inanma arzusu ve kendi için ¹³⁷ • ■ • rehberlik arayışı Hökekleli'nin konu ile ilgili değerlendirmesi.

Zikrettiğimiz iki din anlayışından birincisi, anlam merkezli olması bakımından konumuzla da kesiştiği için, değerlendirmemizi bu yönde sürdürmeyi uygun buluyoruz. Gerçekte dm. insanın dünya kurma ve yaşanabilir anlamlı bir hayata kavuşma çabasında öteden beri stratejik ve hayatî bir rol oynar. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de din. insanların

143 kendini aşarak anlam bulabileceği en yüce sistem ve en son sınırdır . Buna göre dini, hayatın anlamı sorusuna en güzel ve en tutarlı cevaplar veren değerler sistemi olarak tasvir etmek mümkündür². K.I. Pargament dini, kutsal ile bağlantılı yollar içerisinde köklü bir anlam arayışı olarak tanımlar ve bu tanımlamayı bir ön kabule dayandırır İnsanlar yaşadıkları sürece bir anlam arayışı içerisindeyler... Her ne kadar Pargament'e göre

insan, dinin dışında da anlam kaynaklarına ulaşabiliyorsa da. bunlardan

hiç biri dinin sunduğu güçlü ve bağlayıcı referanslara sahip değildir . Hayatın anlamının sorgulandığı her yerde, dine karşı bir ilginin geliştiği

146 gerçeği bu kanaati desteklemektedir. Bu noktada dinin en büyük avantajı, söz konusu anlam referanslarını hazır olarak ortaya koyması ve bunlara aşkın bir karakter kazandırmasıdır.

Günümüzde modern insan, sevgi, bağlanma, kendim adama gibi pek çok konuda büyük bir özlem içerisindeydir. Aynı zamanda o. güvenlik ve korunma, ilgi ve dayanışına ve her şevden öte anlamlı bir amaca

147 bağlanma ihtiyacı da duymaktadır . Bu nedenle özellikle her türlü imkana sahip olmalarına rağmen kültürel yozlaşma ve değer kaybından kurtulamayan zengin ülkelerin insanı, geçmişte kaybettiği sağlam temellere, yani dine, yeniden yönelmeyi ya da yeni dinî temeller hazırlamayı yeğlemektedir. Bilimsel verileri ve yaşanan

---

Religious Intuece In Contenporary Society ot Religion. Ed. J. E. Faulkner, Charles E. Merrill Publishing Co. Ohio 1972. 46.

¹⁴³ BERGER, age, 58-59.

SCHMITZ, Edgar: "Religion und Gesundheit". in Religionspsychologie. Hrsg. Edgar Schmitz, Hogrefe Verl., Göttingen 1992, 154; TOLSTOY, Leo Nikolayevif; Din Nedir. (flev. Mural Ciftkaya). Furkan Bas. Yay. Organizasyon. Istanbul 1995. 85.

¹⁴⁵ PARGAMENT. agm, 204-205. ayrıca bkz. GRUHEN. Werner. Das Werterlebnis, Eine religionspychologische Studie auf experimentteller Grundlage. Österreichli/Leibniz 1924. 233-234; GROM-SCHIVÜDT. age. 103- 140.

¹⁴⁶ GROM-SCHMIDT, age, 39; BÖSCHEMEYER, age, 94.

¹⁴¹ FiZZOTTI, "Die therapeutische Dimension von Religion", 132-133.

gerçekliği gözönünde bulundurduğumuzda hangi çağ ve gelişme aşamasında olursa olsun, hayatta ortaya çıkan değişimler karşısında dinin, her zaman insanın zihinsel ve ruhsal arayışlarına açık olduğu ve cevap verdiği sonucuna ulaşabiliriz.

BİBLİOGRAFYA

ADLER. Alfred: Hayatın Anlam ve Amacı, (Çev. Kamuran Şipal). Say.Yay.. İstanbul 1993

ADLER, Alfred; Wozu leben wir, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt 1994 (1979 Basışısının aynısı)

AFZALU'R-RAHMAN ve Diğerleri; Siyret Ansiklopedisi. (Çev.Y. Balcı ve Diğ.) İnkılap Bas. Yay. Organizasyon ve LTD. İstanbul 1988. C. I-VI

AHMED b. Hambel, el-Musned, Çağrı Yay. (ofset baskı) İstanbul 1413/1992, C.I-V

AKARSU, Bedia; Çağdaş Felsefe, 2. Baskı. İnkılap Kitapevi, İstanbul 1987

ALBRECHT. Giosch; "Das Prinzip Hoffnung in der Logotherapie", Logotherapie und Existenzanal yse, (Sonderheft- Tagungsbericht), Z.D.G.L.E., 5. Jarhgang, Heft 1. Bremen 1996, (6-12)

ARIMOND, Jürgen-Peter; "Hoffnung auch in Wertkonflikten", Logotherapie und Existenzanalyse, Z.D.G.L.E., 5. Jarhgang, Heft 1, Bremen 1996, (131-138)

BAYMUR. Feriha; Genel Psikoloji. 8. Baskı. İnkılap Kitabevi, İstanbul 1989

BECKER, Peter; Psychologie der seelischen Gesundheit, 2. Auflage, Band 1, Hogrefc Verlag für Psychologie, Göttingen-Bcrn- Toronto 1997

BERGER Peter L; Dinin Sosyal Gerçekliği, (Çev. Ali Coşkun). İnsan Yay., İstanbul 1993

BİLLER, Karlheinz; "Der Sinn-Begriff als zentrales Theorem der Logotherapie", in Kompendium der Logotherapie und Existenzanalyse, Hrsg., W.Kurz-F.Sedlak, Lebenskunst Verl., Tübingen 1995, (99-116)

-----; ^{M)}Der Begriff der Verantwortung und der Gewissens", in Kompendium der Logotherapie und Existenzanalyse, Hrsg., W.Kurz- F.Sedlak, Lebenskunst Verl., Tübingen 1995, (146-157)

BÖCKMAN, Walter "Logotherapie und Sinn-Theorie. Überlegungen zum therapeutischen wie aussertherapeutischen Umgang mit dem Franklischen Sinn-Begriff und seiner erweiterten Definition im Rahmen einer Sinn-Theorie", Journal des Viktor-Frankl Institut, Vol. 5, Nr.2. Wien 1997, (106-123)

BÖSCHEMEVER. Uwe; "Existenzanalytische Gesprächsführung", in Kompendium der Logotherapie und Existenzanalyse, Hrsg., W.Kurz- F.Sedlak, Lebenskunst Verl., Tübingen 1995, (339-346)

BÖSCHEMEYER, Uwe; Die Sinnfrage in Psychotherapie und Theologie, Die Existenzanalyse und Logotherapie Viktor E. Frankl's aus theologischer Sicht, Walter de Gruyter Verl., Berlin-New York 1977

BUHARİ. Ebu Abdillâh b.Muhammed b. İsmail; El-Camius's- Sahih. Çağrı Yay. (ofset baskı). İstanbul 1413/1992. C. 1-VIII

BÜYÜKDÜVENCİ. Sabri: Varoluşçuluk ve Eğitim. Form Ofset. Ankara 1994

CAMUS Albert; Başkaldırma Felsefesi, (Çev. A. Osman Gtindoğan) Birey Yayıncılık. Erzurum 1995

CANATAN, Kadir; "Dinlerin Gelecek Tasarımı", Bilgi ve Hikmet. İz Yay.. S.6. İstanbul 1994. (33-34)

CANFIELT, Jack-HANSEN Viktor; Hünersuppe für die Seele, Geschichten die das Herz Erwähnen, Goldman Verl., Berlin 1996

CARREL, Alexis; Başarının Sırları. (Çev. Refik Özdek). Yağmur Yayınevi. Çetin Ofset Matb.. İstanbul

CHEVALIER. Jean; "Din Fenomeni". (Çev. Mehmet Aydın). Din Fenomeni. Deri. M. Aydın. Tekin Kitabevi, Konya 1993. (3-48)

COLLANGE. Christiane; Die Kunst des Glücks, Wilhelm Heyne Verl., München 1989

COPRAY. Norbert; In Hoffnung Widerstehen, Wege aus der Krise, Kösel Verl., München 1988

CÜCELOĞLU. Doğan; İnsan ve Davranışı. Psikolojinin Temel Kavramları, Remzi Kitabevi. İstanbul. 1991

-----; İyi Düşün Doğru Karar Ver.5. Baskı. Sistem Yayıncılık, İstanbul 1994

ÇELİK. Ömer; "Dinler Ve Gelecek Tasarımı". Bilgi ve Hikmet İz Yav.. S. 6. İstanbul 1994. (21-32)

DIENELT, Karl; Erziehung zur Verantwortlichkeit, Österreichischer Bundesverlag, Wien 1955

DÖKMEN Üstün; İletişim Çatışmaları ve Empati. 5. Baskı. Sistem Yay.. İstanbul 1997

DRAZ. Abdullah; İslam'ın İnsana Verdiği Değer. (Çev. Nurettin Demir), 2. Baskı, Kayılan Yay., İstanbul 1993

EBU DAVUD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî (v.275/888). es- Sünen, Çağrı Yay. (ofset baskı). İstanbul 1413/1992 C.I-V

ENKELMANN, Nikolaus B.; Mit Freude Leben, Durch Persönlichkeitsbildung zu Glück und Erfolg, Bechtermünz Verl., Augsburg 1996

FIZZOTTI, Eugenio; "Solidarität als Suche nach Sinn", Die Kunst Sinnvoll zu leben, Hrsg. Mark Seidel, Institut für Logotherapie und Existenzanalyse, Lebenskunst Verl., Tübingen 1995, (33-43)

—.....-; "Die therapeutische Dimension von Religion", Die Kunst sinnvoll zu heilen, Hrsg., Mark Seidel, Institut für Logotherapie und Existenzanalyse, Verlag Lebenskunst, Tübingen 1996, (122-148)

FRAAS, Hans J.; Die Religiosität des Menschen (Religionspsychologie), UTB Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen 1990

FRANKL, Viktor E., Psychotherapie für den Leiden, Rundlünkvorträge über Seelenheilkunde, 6. Auflage, Herderbücherei, Freiburg 1977

-----; " Psychotherapie und Religion", in Der Mensch vor der Frage nach dem Sinn, V. Frankl, 8. Auflage. Piper Verl., München- Zürich 1996, (73-76)

-----; Das Leiden am sinnlosen Leben. Psychotherapie für Heute, 5. Auflage, Herder Verl., Freiburg-Basel-Wien 1991

-----; Ärztliche Seelsorge, Grundlagen der Logotherapie und Existenzanalyse, Fischer Taschenbuch Verl., Farnklürt am Mein 1995

-----; Der unbewusste Gott, Psychotherapie und Religion,8. Auflage, Kösel Verl., München 1991

-----; Die Sinnfrage in der Psychotherapie, 5. Auflage, Piper Verl., München 1994

-----; Duyulmayan Anlam Çığılığı. (Çev. Selçuk Budak). Öteki Yay., Ankara 1994

- ; İnsanın Anlam Arayışı, (Çev. Selçuk Budak) 2. Baskı. Öteki Yay., Ankara 1992
- ; Psychotherapie für den Alltag, Rundfunk vorträge über Seelenheikünde, 4. Auflage, Herder Verl., Freiburg-Basel-Wien 1992
- ; Zeiten der Entscheidung, 2. Aullage, Hrsg. Elizabeth Lukas, Herder Verl., Freiburg 1996
- ..... ; "Das Leiden am sinnlosen Leben", in Der Wille zum Sinn, 6. Aullage, Piper Verl., München 1996, (236-244)
- ; "Der Wille Zum Sinn", in Der Wille zum Sinn, 6. Auflage, Piper Verl., München 1996, (9-36)
- ; "Der Wille zum Sinn", in Der Mensch vor der Frage nach dem Sinn, V. Frankl, 8. Aullage, Piper Verl., München-Zürich 1996. (323-332)
- ; Von der Troztmacht des Geistes", in Im Anfang war der Sinn, Frankl-Kreuzer, 3. Auflage, Piper Verl., München 1994, (65-75)
- ; "Was ist Logotherapie" in Im Anfang war der Sinn, Frankl-Kreuzer, 3. Auflage, Piper Verl., München 1994, (77-106)
- ; "Zehn Thesen über den Person", in Der Wille zum Sinn, 6. Auflage, Piper Verl., München 1996, (108-118)
- ... — ; "Zeit und Verantwortung", in Der Wille zum Sinn, 6. Auflage, Piper Verl., München 1996, (37-80)
- .. .. ; "Kendini Gerçekleştirme ve Kendini İfade Etmenin Ötesinde ", (Çev. A. Dcmirhan), Sana Ruhtan Soruyorlar, Deri. K Sayar-E. Göka. İz Yay., İstanbul 1991. (313-329)
- ; "Logos und Existenz", in Der Wille zum Sinn, 6. Auflage, Piper Verl., München 1996, (81-134)
- ; "Die Existenzanalyse und die Probleme der Zeit", in Der Wille zum Sinn, 6. Auflage, Piper Verl., München 1996, (86-107)
- FRANKL. Viktor- KREUZER Franz; İm Anfang war der Sinn (von der Psychoanalyse zur Logotherapie ein Gespräch), 3. Auflage, Piper Verlag, München-Zürich 1994
- FREITAG, Erhard; Hilfe aus dem Unbewussten, Der spirituelle Weg zum Erfolg, Goldman Verl., Grenzwissenschaften Esoterik, München 1985
- FROMM Erich; Sağlıklı Toplum. (Çev. Yurdanur Salman. Zeynep Tanrısever). Pavel Yay.. İstanbul 1982
- FROMM Erich; Psikanaliz ve Din. (Çev. A. Arıtan) 2. Baskı, Arıtan Yay.. İstanbul 1991
- FUTTERLİEB. Hartmut; " Heilige Räume II-Die Tempel eine sekularen Religion". Forum Religion, Pädagogisch-Theologisches Institut Kasel, Heft; 1,

Kasel 1997. (30-37)

GAREIS, Balthasar; "Religion und Kriminalität", in Religionspsychologie, Hrsg. Edgar Schmitz, Hogrefe Verl., Göttingen 1992 (223-234)

GEÇTAN Engin; Varoluş ve Psikiyatri. 4. Baskı. Remzi Kitabevi. İstanbul 1994

GLOCK, Charles Y. "On the Study of religious Comminent", Rcligious Education, Number 57, Research Supplement pp.38-56 in religious İntuence in Contenporary Society of Religion ed. Joseph E. Faulkner, Charles E. Merril Publishing Co., Ohio 1972, pp. (32-50)

GLOMP. İngrid; "Unerwartet Genesen". Psychologie Heute. 24. JaHrsg.,ang, Heft 12, Weinheim 1997

GOLONBEK, Dieter; "Die Mitmachgesellschaft", PZ Wir in Europa, Heit 86, Bonn, (2)

GÖK A Erol; Varoluşun Psikiyatrisi, Vadi Yay.. Ankara 1997

GROM Bernhard-SCHMİDT Josef; Auf der Suche nach dem Sinn des Lebens,4. Auflage, Herderbücherei, Freiburg-Basel-Wicn 1979

GROM. Bernhard; "Glaube als Sinnantwort", Logotherapie, Z.D.G.L.E.,Sonderdruck, 2.Jahrgang, Heft 1, Beremen 1987, (60-71)

GROM Bernhard; Religionspsychologie, Kösel Verlag Gmbh., Mtinchen-Göttingen 1992

G RUHEN. Werner; Das Werterlebnis, eine religionspsychologischeStudie auf experimenteller Grundlage, Österreich -Leibzig 1924

GÜLEÇ, "Fenomeno-Egzistansiel Yönelimli Psikoterapiler",Psikoloji Dergisi, S. 10, Ankara 1980, (19-22)

HAHN, Udo; Sinn suchen-Sınıı finden, Was ist Logotherapie, Vandenhoeck und Ruprecht, Göttingen, 1994

HATIPOGLU. Haydar; Sünen-i İbn Mace Terceme ve Şerhi. Karaman Yay., İstanbul 1983. C. I-X

HOLM, Nils G.; Einführung in die Religionspsychologie, ErnsIReinhart Verlag, München-Basel 1990

HÖKELEKLİ. Hayati; Din Psikolojisi. TDV Yayınları. Ankara 1993

İMBACH, Josef; Glaube als Lebenshilfe Heute, Kösel Verl., München 1984

İNSTİTUT FÜR LOGOTHERAPIE UND EXİSTENZANALYSE. (Tanıtıcı Broşür). Tübingen 1997

İBN MACE. Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid el-Kazvinî (v. 273/886). es-Sünen. Çağrı Yav. (ofset baskı). İstanbul 1413/1992 C. I-II

JOCH UM, Gottfried; "Archetyp und Geist", The International Journal of Logotherapie and Existential Analysis, WUV Universitätsverlag, Volume 6, Nr.2 Wien 1998, (97-106)

KILIÇ. Recep "Din ve İnsan". Din Öğretimi Dergisi. S. 29. Ankara 1993, (48-56)

KOCH. Kurt; "Begegnungen der Religionen als Zeichen der Hoffnung ", Z.D.G.L.E. 5. Jahrgang, 1. Heft, Bremen 1996, (71-87)

KOLBE, Christoph; Heilung oder Hindernis, Religion bei Freud Adler Fromm Jung und Frankl, Kreuz Verl., Stuttgart 1986

KÖKNEL. Özcan; Yaşamın Zaferi, Altın Kitaplar Yay., İstanbul 1994

KRECH David-CRUTCHFIELD Richard S.; Sosyal Psikoloji, (Çev. Erol Güngör), İ. Ü. E. F. Yay., İstanbul 1979

KUNHARDT, Michael Schröter; "Nah-Todeserfahrung oder ein neues anthropologisches Paradigma", Lebendige Seelsorge, Jahrgang 47. Heft 2, Seelsorge Verl., Echter-Würzburg 1996, (128-131)

KURZ, Wolfram; Die sinnorientierte Konzeption religiöser Erziehung, Stephans Buchhandlung, Würzburg 1989

----- ; "Der Mensch auf dem Weg zu sich Selbst", in Kompendium der Logotherapie und Existenzanalyse, Hrsg., W.Kurz-F. Sedlak, Lebenskunst Verl., Tübingen 1995, (29-69)

----- ; "Der Mensch bei sich Selbst-essentielles Menschsein", in Kompendium der Logotherapie und Existenzanalyse, Hrsg., W.Kurz-F. Sedlak, Lebenskunst Verl., Tübingen 1995, (70-89)

----- ; "Der Mensch in der Entfremdung von sich Selbst, in Kompendium der Logotherapie und Existenzanalyse, Hrsg., W.Kurz-F. Sedlak, Lebenskunst Verl., Tübingen 1995, (17-38)

LÄNGLE. Alfred; "Was ist Existenzanalyse und Logotherapie", in Entscheidung zum Sein, A.Längle, Piper, Verl., München 1988, (9-21)

LUKAS, Elisabeth; Auch dein Leben hat Sinn, logotherapeutische Wege zur Gesundheit, 3. Auflage, Herder Verl., Freiburg 1991

.....; Logotherapie, Quintessenz MMV Medizin Verl., München 1995

----- ; Psychologische Seelsorge, 2. Auflage, Herder Verl., Freiburg-Basel-Wien 1996

----- ; Weisheit als Medizin, Quel Verl., Stuttgart 1997

----- ; Von der Trostmacht des Geistes, AGJ Verlag, Freiburg 1993

----- ; Gesinnung und Gesundheit. Lebenskunst und Heilkunst in der Logotherapie, 2. Auflage, Herder Verl., Freiburg-Basel-Wien 1995

----- ; "Wider das Prinzip Enttäuschung", Logotherapie und Existenzanalyse, Z.D.G.L.E., 5. Jahrgang, Heft 1, Bremen 1996, (13-17)

- MARDİN. Şerif; Din ve İdeoloji. 3. Baskı. İletişim Yay.. İstanbul. 1986
- MAYER. Frederik; Yirminci Asırda Felsefe. (Çev. Vahap Mutal). 2. Baskı. Dergah Yav.. İstanbul 1992
- MIETH, Dietmar; Das glaseme Glück der Liebe, Herder Verl., Freiburg Basel Wien 1992
- MORGAN. Clifford T.; Psikolojiye Giriş Ders Kitabı. (Çev. Hüsnü Arıcı- Işık Savaşır ve diğerleri). 5. Baskı. Hacettepe Üniv. Psikoloji Bölümü Yayınları.. Ankara 1988
- MOSER. Georg; Aul dem Weg zu mir Selbst, 2. Auflage, Herder Verl.,Basel-Wien 1982
- ..... ; Täglich Grund zur Hoffnung, Meditationen für Jeden Tag. Hrsg. Ulrich Schütz, Jahreslesebuch, Herder Verl., Freiburg-Basel- Wien 1992
- MÜSLİM, b Haccac. Ebu'l-Hüseyn el-Kuşeyri (v.261/874). el- Camius's-Sahih. Çağrı Yay. (ofset baskı). İstanbul 1413/1992. C. I-III
- MUSS. Rolf; "Ergenlikte Kimlik Bunalımı". (Çev.Meral Çileli). 2. Baskı. Ergenlik Psikolojisi. Deri. Bekir Onur. Hacettepe Taş Kitapçılık Ltd.Şti.. Ankara 1987. (199-208)
- MUVATTA; Malik b. Enes. Çağrı Yay. (ofset baskı). İstanbul 1413/1992, C. I II
- MÜSNED; Ahmed b. Hambel, Çağrı Yay. (ofset baskı). İstanbul 1413/1992, C. I-V
- NESAİ, Ebu Abdirrahuan Ahmed b. Ahmed (v. 710/1310), Medariku't-Tenzil ve Hakaiku't -Te'vil. Çağrı Yay. (ofset baskı). İstanbul 1413/1992, C. I-VIII
- NEVEVÎ; Şerhü Sahih-i Muslini. Muessesetü'l Kurtuba. Kahire 1991, C.I-XVIII
- NOACK, Winfried; Hoffnung ohne Illusion, Saatkorn Verl.. Hamburg ts.
- NORTBOURNE. Lord; Modern Dünyada Din. (Çev. Şehabettin Yalçın). İnsan Yay.. İstanbul 1995
- OCHSMANN, Randolph; "Optimismus und die Bewältigung negativer Lebensereignisse", Logotherapie und Existenzanalyse, Z.D.G.L.E., 5. Jahrgang, Heit 1, Bremen 1996, (175-178)
- ÖNER. Necati; "Çevre Sorunu", Felsefe Dünyası. Türk Felsefe Derneği Vakfi. S 15. Ankara 1995. (3-7)
- PARGAMENT, Kenneth I., "God Help Me : Toward a Theoretical Framework of Coping for the Psychology of Religion", Research in the Social

Scientific Study of Religion, Vol. 2, 1980, (195-214)

PLAUM, Ernst; "Religion aus persönlichkeitspsychologischer Sicht", in Religionspsychologie, Hrsg. Edgar Schmitz, Hogrefe Verl., Göttingen 1992, (25-63)

ROHLING, Karl-Heinz; "Die Seelsorge vor der Frage nach dem Sinn", in Liingle, A. Entscheidung zum Sein, A., Längle, Piper Verl., München 1988, (155-164)

SCHMATZ, Franz; "Die Bedeutsamkeit der Logotherapie für den seelsorglichen Sterbebeistand", in Entscheidung zum Sein. A., Längle, Piper Verl., München 1988, (165-176)

SCHMITZ, Edgar; "Religion und Gesundheit", in Religionspsychologie, Hrsg. Edgar Schmitz, Hogrefe Verl., Göttingen 1992, (131-154)

SPLKA, Bernhard-SCHAVER. Phillip-KIRKPATRICK, Lee; "A General Attribution Theory for the Psychology of Religion", Journal for the Scientific Study of Religion, 1985, 204, (1), (1-18)

SÜDDEUTSCHE INSTITUT FÜR LOGOTHERAPIE GMBH .
Jahresbericht, (tanıtıcı broşür). Fürstfeldbruk-München 1996

ŞENTÜRK. Habil; Din Psikolojisi, Esra Yav.. Konya 1998

TAUSCH, Reinhard; "Sinnerfahrungen", Bedeutung für unser Leben und Möglichkeiten der Förderung-empirischeAspektc, in Kompendium der Logotherapie und Existenzanalyse, Hrsg. W. Kurz-F. Sedlak, Lebenskunst Verl., Tübingen 1995, (745-776)

TILLICH, Paul; Wesen und Wandel des Glaubens, (Wellperspektiven), Verlag Ullstein, Frankfurt-Berlin-Wien 1975

TİRMİZİ. Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Serve (v. 279/892). el- Camius's-Sahih, Çağrı Yav. (ofset baskı). İstanbul 1413/1992. C. 1-V

TOLSTOY, Leo Nikolayeviç; Din Nedir, (Çev. Murat Çiitkaya), Furkan Bas. Yay. Organizasyon. İstanbul 1995

UTSCH, Michael; Religionspsychologie, Kohlhanimer Verlag, Stuttgart-Berlin-Köln 1998

VER RES, Rolf; "Zur Transzendenz von Hoffnung bei unheilbaren Krankheiten", Logotherapie und Existenzanalyse, Z.D.G.L.E., Sonderheft; 5. Jahrgang, Heft 1, Bremen 1997, (88-102)

WALTERS, J. Donalds; Modern Düşüncenin Krizi. (Çev.Ş. Yalçın). İnsan Yay., İstanbul 1995

YALÇIN. Şebabettin; "Anlam Arayışı", Bilgi ve Hikmet. İz Yay., S. 10.

İstanbul 1995, (136-139)

18

Hayatın lıcr durumunda anlam arayışına imkan sağladığına dair daha fazla bilgi için bkz. FRANKL. İnsanın Anlam Arayışı. 79: LUKAS. Auch dein Leben hat Sinn. 31: HAHN. age. 83; FREİTAG. Erhard; Hilfe Aus dem Unbevvesten, Goldman Verl, München 1985. 186; BÖSCHEMEYER, Uwe; "Existenzanalytische Gesprächsführung", Kompendium der Logotherapie und Existenzanalyse, Hrsg... W. Kurz-F. Sedlak, Lebenskunst Verl. Tübingen 1995. 348; GLOMP. ingrid: "Unerwartet Genesen". Psychologie Heute. 24. Jahrgang. Heft 12, Weinheim 1997.

¹⁹ WALTERS, age, 117.

20

FRANKL. Viktor E., Das Leiden am sinnlosen Leben, 5. Aullage, Herder Verl. Freiburg-Basel-Wien 1991, 242; benzer bulgular için bk/. FRANKL-KREUZER; age, 33-34.

21

Geniş bilgi için bkz. FRANKL. Viktor E.. Arzliche Seelsorge. Fischer Taschenbuch Verl. Frankfurt am Mein 1995, 76; FRANKL. Viktor: Der Wille zum Sinn, in Der Wille zum Sinn. 6. Auflage, Piper Verl., München 1996, 27: FRANKL. Viktor E.: Psychotherapie für den Alltag, Rundfunkvorüäge über Seelenheikunde, 4. Auflage, Herder Verl.. Freiburg-Basel-Wien 1992, 22; FRANKL. Vktor E.; "Was ist Logotrherapie", in Im Anfang war der Sinn, Frankl-Kreuzer, 3. Auflage. Piper Verl., München 1994. 80; BÖSCHEMEYER, age. 89.

Bkz. MAYER. Fredcrik. Yirminci Asırda Felsefe, (Çev. V. Mutal) Dergah Yay. İstanbul. 1992, 27; AKARSU. Bedia; Çağdaş Felsefe. 2.Baskı, İnkılap Kitabeyi, İstanbul 1987. 166-169.

²⁹ BİLLER, "Der Simi - Begriff". 11 1, 123 - 125.

²⁹ KOLBE, age. 229.

30

TAUSCH. Reinhard; "Sinnerfahrungen", Bedeutung für unser Leben und Möglichkeiten der Förderung-empirische Aspekte, in Kompendium der Logotherapie und Existenzanalyse, Hrsg. W. Kurz-F. Sedlak, Lebenskunst Verl., Tübingen 1995. 758.

Bkz. FRANKL, Ärzliche Seelsorge, 81-84.

³²

Kolbe'nin iddiası ve argümanları ile ilgili geniş bilgi için bk/. KOLBE. age, 15 vd.

33

Frankl'ın Jung'u tenkidi için bkz. FRANKL, age. 56-58; BÖSCHEMEYER, age. 96 Ayrıca. HANH age. 23-27; KOLBE, age. 238-239: JOCHUM. Gottfried, "Archetyp und Geist", Üte International Journal Logotherapie Existential Analysis WUV Universitätsverlag. Volume. 6. Nr. 2, Wien 1998. 98-106. Frankl'ın Freud'u tenkidi için bkz. FRANKL, age. 62-64; DIENELT. age, 53-54; BÖSCHEMEYER, age. 96-97. KOLBE, age, 246-247. BECKER. Peter; Psychologie der seelischen Gesundheit. 2.Auflage, Band 1, Hogrefe Verlag für Psychologie, Göttingen-Bern-Toronto 1997, 132.

³⁴

Bk/., KURZ, Wolfram; "Der Mensch auf dem Weg zu sich Seihest", in

Kompndium der Logotherapie und Existenzanalyse, Hrsg., W.Kurz-F.Sedlak, Lebenskunst Verl.. Tübingen 1995,52; Ayrıca, FARNKL. age. 936.

³⁶ FRANKL, Viktor E.; "Psychotherapie, und Religion", in Der Mensch vor der Frage nach dem Sinn, V. Frankl, 8. Auflage, Piper Verl., München- Zürich 1996^75; KOLBE, age, 232-233; FRANKL, age, 96-97

³⁷ Bkz. SÜDDEUTSCHES INSTITUT FÜR LOGOTHERAPIE GMBH, 6-7

Bkz. FRANKL, Viklor E.; "Zehn Thesen über den Person", in Der Wille /um Sinn. 6. Au Hage, Piper Verl., München 1996,, 118; KOLBE, age, 224, 231-233 GROM. Bernhard; "Glaube als Sinnantwort", Logotherapie, Zeitschrift der Deutschen Gesellschaft für Logotherapie, Sonderdruk. Jahrgang 2, Heft 1, Bremen 1987, 60.

³⁹ Bkz. KURZ, agm, 53; HAHN, age, 82.

⁴⁰ SCHMATZ, Franz; "Die Bedeutsamkeit der Logotherapie für den seelsorglichen Sterbebeistand". Entscheidung zum Sein, A. Länglc, Piper Verl. München 1988. 1725-173; HAHN, age, 85-86.

BERGER. Peter.; Dinin Sosyal Gerçekliği (Çev. A. Coşkun) İnsan Yav. İst. 1993, 46.

Bkz. GEÇTAN. Engin. Varoluş ve Psikiyatri. 4.Baskı. Remzi Kitabevi. İstanbul 1994. 46.

⁴⁴ MOSER, age. 18.

ALBRECHT. "Das Prinzip Hoffnung in der Logotherapie", 10.

Bkz. FRANKL. İnsanın Anlam Arayışı. 71-72.

CANFIELD-HANSEN. age, 125-126; VERSES. Rolf, "Zur Transzendenz von Hoffnung bei unheilbaren Krankheiten". Logotherapie und Existenzanalyse, Zeitschrift der D.G.L.E., 5. Jahrgang Heft 1. Bremen 1996. 88.

⁴⁸

Bkz. FRANKL. Das Leiden am sinnlosen Leben, 95; LUKAS. "Wider das Prinzip Enttäuschung", Logotherapie und Existenzanalyse, Zeitschrift der D. G.L.E.. 5. Jahrgang, Heft 1. Bremen 1996. 19-20.

⁴⁰ SÜDDEUTSCHES INSTITUTEUR LOGOTHERAPIE. 22-23.

⁵⁰

Geniş bilgi için bk/. ÇELİK. Ömer; "Dinler ve Gelecek Taşanını". Bilgi ve Hikmet, İz Yay. Sayı; VI. İst. 1994. 29-31; PLAUM. Ernst. "Religion aus personlickeits-psychologischer Sicht", Religionspsychologie. Hrg, E. Schmitz, Hogrefe Verl. Güttingen 1992, 32.

⁵¹

Bkz. KOCH. Kurt; "Begegnungen der Religionen als Zeichen der Hoffnung", Z.D.G.L.E. 5. Jahrgang, 1. Heft, Bremen 1996, 77-78

⁷¹

Bkz. LANGLE. "Was ist Existenzanalyse und Logotherapie" 15; BÖCKMAN. "Logotherapie und Sinn-Theorie". 107; BÖSCHEMEYER. Die Sinn frage in Psychoherapie und Theologie, 14

⁵ MÜSLİM. Cennet 81-82; EBU DAVUD Cenaiz 13; İBN MACE Züht 14; MÜSNED. 111. 293-315

Bkz. NEVEVİ; Şerhi Sahih-i Miislim. Miieseseti'l Kurtuba. C. XVII. Kahire 1991304; ayrıca bk/.. HATİBOGLU. Haydar: Sünen-i İbı MaceTerceme ve Şerhi. Karaman Yay. C. X. İstanbul 1983. 440 (4167. hadis şerhi)

⁶⁰

ENKELMANN, Nikolaus B.; Mit Freude Leben, Bechtermünz Verl. Augsburg 1996.

⁶¹

Geniş bilgi için bkz. FRANKL, insanın Anlam Arayışı. 119-133; LUKAS."Wider das Prinzip Enttäuschung" 21-27; Trajik Üçlü İle ilgili geniş bilgi için bkz. LUKAS, Elizabeth; Gesinnung und Gesundheit, 2. Auflage. Herder Verl., Freiburg 1995, 204-222.

Bk/. FRANKL, Viktor E.; "Zeit und Verantwortung", in Der Wille zum Sinn, 6. Auflage, Piper Verl., München 1996, 51; OCHSMANN. Randolph; "Optimismus und die Bewältigung negativer Lebensereignisse", Logotherapie und Existenzanalyse, Z.D.G.L.E., 5. Jahrgang, Heft 1, Bremen 1996., 176.

İnşirah. 94/5-6

⁶⁴

Farklı rivayetleri bulunan hadis için bkz. BUHARİ.Tıb. 43. 44. 54. MÜSLİM. Selam 110, 111. 112. 113, 114; ayrıca EBU DAVUD. Tıb 24; İBN MACE Tıb 43; MÜSNED, 11/266, 267. 406; 111/1 18, 130, 154, 173. 178. 251. 276;

⁶⁷ MÜSLİM. Zühd 8

⁶⁸

Bkz. İbrahim. 14/37

Bu bölümde ilgi kavramını, herhangi bir olguya duyulan merak anlamından ziyade, sevginin bir yansıması olarak bir şey veya birine değer vermek, onu yüceltmek ve takdir etmek anlamında kullanacağız.

⁷ GROM-SCHMİDT. age. 41.

⁷²

Bkz. ADLER, Alfred; Wozu leben wir, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt 1994 (1979 Basikismin aynısı), 14-20; ADLER. Alfred; Hayatın Anlam ve Amacı. (Çev. Kaiminin Şipal), Say.Yay.. İstanbul 1993, 8-15. 126;

Bkz. FROMM, Erich, Psychoanalyse und Religion, 5. Auflage. DTV. Verl. München 1993, 11-13; FROMM, Erich; Psikalaniz ve Din. (Çev. A. Aritan). 2. Baskı. Arıtan Yay. İst. 1991, 18-19;

FRANKL. Viktor E.; Psychotherapie für den Leien. Rundfunkvorträge über Seelenheilkunde. 6. Auflage, Herderbücherei, Freiburg 1977, 86-87.

⁷⁶

COLLANGE, Christiane; Die Kunst des Glücks, Wilhelm Heyne Verl. München 1989, 67-68. BÖSCHEMEYER. Die Sinn frage in Psychotherapie und Theologie, 139; ADLER. Wozu leben wir. 18.

⁷⁷

FIZZOTTI, Eugenio. "Solidarität als Suche nach Sinn". Die Kunst sinnvoll zu Leben, Hrg. M. Seidel, Institut für Logouierapie und Existenzanalyse, Lebenskunst Verl. Tübingen 1994. 40.

⁷⁹

PLAUM. 'Religion aus persönlichkeitspsychologi.seher Sicht'. 33.

Bkz. Ali İmran. 3/103; Hucurat. 49/10
" Bkz. Nisa. 4/144: Tevbe, 9/71; Mücadele, 58/22 Mmmehine 60/13

Bkz. Bakara, 2/177; Nisa 4/36; En'anı 6/151-153; Hûd, 11/112; Halil 16/90;
Fatır 35/10; Alıkâf 46/13. Belcd. 90/13-17

83

Bkz. Ali imran 3/134; Nûr 24/22: Şûra 42/43; Tegabün. 64/14

⁸⁴

x6

Bkz. MÜSLİM İman 93; EBU DAVUD Edep 131; TIRMİZİ. Sifatül-
Kıyame 54. İstizan 1; İBN MACE. Mukaddime 9. Edep 11;
MÜSNED.I/165,167;II/291,442,477,495,512.

^{S1} Bkz. BUHARİ. Ezan 36. Zekat 16, Hıud 19; MÜSLİM. Zekat 91;
TIRMİZİ. Züht 53; NESAI. Kudat 2: MUVATTA. Şi'r 14; MÜSNED 1/439

Bkz. FRANKL. İnsanın Anlam Arayışı. 74; ADLER. Wozu leben wir,
31.

xy

KOKNEL. Ozean; Yaşamın Zaferi, Altın Kitaplar Yay.. İstanbul 1994.

105.

90

BOSCHEMEYER. age, 84.

91

Bkz. KURZ, Wolfram; Die sinnorientierte Konzeption religiöser
Erziehung, Stephans Buchhandlung, Würzburg 1989, 16-17.

LUKAS, Auch dein Leben hat Sinn, 48-49.

93

KURZ. Wolfram; "Der Mensch bei sich Selbst-essentiell Menschsein",
in Kompendium der Logotherapie und Existenzanalyse, Hrsg.. W.Kurz-F.Sedlak,
Lebenskunst Verl., Tübingen 1995,. 73-74: ayrıca bkz. ÖNER. Necati. "Çevre
Sorunu". Felsefe Dünyası. Türk Felsefe Derneği Vakfı. S. 15, Ankara 1995, 6.

⁹⁵

GULEÇ. "Fenomeno-Egzistansiel Yönelimli Psikoterapiler", Psikoloji
Dergisi. S. 10, Ankara 1980, 21.

⁹⁶

ARİMOND, Jürgen, P.; "Hoffnung auch in Wertkonflikten",
Logotherapie und Existenzanalyse, Zeitschrift der D.G.L.E.. 5. Jahrgang, Heft 1,
Bremen 1996, 131.

KURZ. "Der Mensch auf dem Weg zu sich Selbst", 47.

^S KOLBE, age. 217-225.

⁹⁹

HAHN, age,. 16; ayrıca bkz. BOSCHEMEYER, age. 90-95.

100

ADLER. Wozu leben wir 54; ADLER. Hayatın Anlam ve Amacı. 56.

101

FRANKL, Viktor E.; Der unbewusste Gott, Psychotherapie und
Religion.8. Auflage, Kösel Verl.. München 1991, 48; BİLLER. agm. 154-155
ayrıca. DIENELT. Erziehung zur Verantwortlichkeit. 15; ayrıca bkz. ŞENTÜRK,
Habil; Din Psikolojisi, Esra Yay.. Konya 1998, 171-172.

FRANKL. Ärztliche Seelsorge, 96-97; KOLBE, age, 226-227. BILLER,
agm. 149.

¹⁰³

Bkz. GROM. Bernhard; Religionspsychologie, Kösel Verlag GmbH., München-Göttingen 1992. 213-215, ayrıca FRANKL. Viktor E.; "Logos und Existenz", in Der Wille zum Sinn, 6. Auflage, Piper Verl.. München 1996.. 84.

¹⁰⁴ HAHN, age, 14.

¹⁰⁵ BOSCHEMEYER, age, 139; ayrıca bkz. BOSCHEMEYER. "Existenzanalytische Gesprächsführung" 340.

¹⁰⁶ Bkz. Yunus 10/5; Sâd 38/27

Bk/.. DRAZ. Abdullah: İslamın İnsana Verdiği Değer. (Çev N.Demir). 2. Baskı. Kayıhan Yay. İstanbul 1993.76-80

¹⁰⁸ **Ahzap, 33/72**

¹⁰⁹ Kıyamet 75/36

Mü'minün

23/115

¹¹¹ BUHARİ. En'am 36. Zekat 16, Hudut 19: MÜSLİM. Zekat 91. İmaret 20: EBU DAVUD. İmaret 1-13: TİRMİZİ. Cihad 27.

Terim olarak fedakârlık sadece beşerî ilişkilerle sınırlı değildir. İnsan inandığı fikir, din veya daha başka amaçlar için de fedakârlıkta bulunur. Ancak biz burada bu terimi "insan-insana" bağlamında ele alıyoruz.

CARREL. Başarının Sırları. 60.

Bkz. Ali İmran, 3/134

¹¹⁷

Haşr. 59/9

¹¹⁸ Bkz. Bakara 2/195. 254. 267: Ali İmran 3/92 Nâr, 24/22

Muhammed, 47/38

¹²⁰ . . . . .

Bkz. BUHARİ. Mezalim 3, ikrah 7; MÜSLİM, Bi'r 58; EBU DAVUD, İmarat 36; TİRMİZİ. Hudut 3; MÜSNED. II. 6-7-91.

FRANK. "Das Leiden am sinnlosen Leben", 240-241.

LUKAS. Audi dein Leben hat Sinn, 28.

Kişisel arzular, amaç ve hedefler, aile, toplum, ideoloji, inanç...

¹³⁰

SPIŁKA. Bernhard-SCHAVER. Phillip-KIRKPATRICK. Lee: "A General Attribution Theory for the Psychology of Religion", Journal for the Study of Religion. 1985, 204, (1), 2.

¹³¹ GROM-SCHMIDT, Auf der Suche nach dem Sinn des Lebens, 103-104.

" Bkz. GROM-SCHMIDT. age.40-41.

¹³⁵

Geniş bilgi ve örnekler için bk/.. GROM, age, 79-104.